

Oorlog!

Van Indië tot Indonesië 1945 - 1950

Ministerie van Defensie

Museum Bronbeek

Velperweg 147, Arnhem

Openingstijden: dagelijks

behalve maandag 10.00 - 17.00 uur

Gratis toegang: Vrienden van Bronbeek, Veteranenpas,
Defensiepas, Reservistenpas, Museumkaart

19 februari
3 januari

2015
2016

Soekarno
Spoor

Sjahrir
Van Mook

Soedirman
KNIL

TNI
KL

3 Oorlog! in Bronbeek, interview

4 Remco Raben Vier jaar hoop, onzekerheid en geweld

8 Barend Blom Vredesmissie of vechtmissie I: Bevrijders in de Oost

10 Remco Raben Hoofdrolspelers I: De leider, de bestuurder en de democraat

11 Herman Keppy Hoofdrolspelers II: De Indonesische militaire achtergrond

12 Tom van den Berge Hoofdrolspelers II: Een pragmatisch en inventief bestuurder

13 Jaap de Moor Hoofdrolspelers II: Wat dreef Spoor?

14 Lin Scholte Bersiap: Lied van de vrijheid

16 Anne-Lot Hoek Puputan Margarana: Zoektocht naar een gezamenlijke geschiedenis

18 Barend Blom Koloniale strategie: Lessen van de Atjeh-oorlog

20 Alex Kawilarang Politionele Acties: In dienst van de Republiek Indonesia

22 Herman Keppy Bewapende burgers

24 Remco Raben Getuige in opdracht; De val van Djokja door de ogen van Mohammad Toha

26 Bart Lutikhuis Intern of internationaal conflict? De dekolonisatie van Indonesië op het wereldtoneel

28 Wim Weenink Soevereiniteitsoverdracht: De koningin en haar secondant

30 Hans Goedkoop Het KNIL ontbonden: Dubbele loyaliteit

32 Barend Blom Helden van de Derde Wereld: De eerste Afrikaans-Aziatische conferentie, Bandung 1955

34 Katja Payens Een geregisseerde werkelijkheid; Foto's van de onafhankelijkheidsstrijd en de dekolonisatie van Indonesië

36 Stef Scagliola De lange schaduw van de oorlog

39 Otto van Wiggen Vredesmissie of vechtmissie II: Het militair optreden in Indonesië

40 Verder lezen en kijken

Deze krant verschijnt bij de tentoonstelling *Oorlog! Van Indië tot Indonesië 1945/1950*, die van 19 februari 2015 tot en met 3 januari 2016 te zien is in Museum Bronbeek, Arnhem.

Opdrachtgever:
Museum Bronbeek
Oplage: 10.000 exemplaren
Druk: Rodi Rotatiedruk
Ontwerp: Arthur Meyer/
Berry van Gerwen, Den Haag/
Breda
Samenstelling en beeldredactie:
Esther Wils

Met dank aan het KITLV, het NIOD en het Nederlands Fotomuseum voor het beschikbaar stellen van beeldmateriaal

Oorlog! in Bronbeek

Een interview met Pauljac Verhoeven, directeur van Museum Bronbeek, en Hans van den Akker, conservator en projectleider van de tentoonstelling *Oorlog Van Indië tot Indonesië 1945/1950*

Esther Wils

Bronbeek noemt zichzelf een koloniaal museum. Welke rol heeft zo'n museum anno 2015, zeventig jaar na het uitbreken van Nederlands laatste koloniale oorlog?

Onze laatste koloniale oorlog ligt nog iets dichterbij: de strijd om voormalig Nederlands-Nieuw-Guinea werd pas in 1962 afgerond. Maar de dekolonisatieoorlog van 1945/1949 was de grootste militaire inzet van het Koninkrijk der Nederlanden in de geschiedenis. Nederland kwam in 1945 'aan de verkeerde kant van de geschiedenis te staan' en besloot om ten strijde te trekken. In een wereld die wezenlijk gewijzigd was nam het koninkrijk, ondanks de Verenigde Naties, ondanks de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, de internationale afkeuring voor lief en ging zijn eigen weg.

Wij leven nog steeds in die wereld, die na de Tweede Wereldoorlog is ontstaan. Onze samenleving draagt ook nu nog de sporen van ons koloniale verleden. Om onze positie te begrijpen en om rekening af te kunnen leggen van ons handelen, doet het ertoe dat Nederland een koloniaal museum kent. De Nederlandse overheid heeft zich de afgelopen jaren ontdaan van veel van haar koloniale instellingen. Veel collecties zijn meer en meer weggestopt of worden afgestoten. De rol van koloniale collecties is echter niet uitgespeeld. Onze voormalige koloniën kijken met verbazing naar ons handelen, zij hebben behoefte aan uitwisseling en discours met de voormalige kolonisator en wensen serieus te worden genomen. En nog afgezien van ideologische discussies: het is voor een burger in een democratie essentieel dat hij de beschikking heeft over informatiebronnen om tot een afgewogen oordeel te kunnen komen, dat geldt zowel voor burgers in Nederland als in de voormalige koloniën. Kolonialisme zit in ons DNA en Museum Bronbeek wil ervoor zorgen dat we dat niet vergeten.

Wat onderscheidt Bronbeek van het Tropenmuseum?

Het Tropenmuseum richt zich op etnografie, Bronbeek beheert een collectie waarbinnen zich naast etnografica vooral historische objecten bevinden. Bronbeek richt zich op de koloniale geschiedenis, en meer specifiek op het handelen van de koloniale overheid en de gevolgen daarvan voor de bevolking. Het Museum voor Wereldculturen, een samenwerkingsverband tussen de musea in Amsterdam, Leiden en Berg en Dal, richt zich op een andere markt.

Hoe is de Bronbeek-collectie tot stand gekomen?

Sinds 1862 heeft Bronbeek gecollectieerd door aankopen en schenkingen. Voor de Tweede Wereldoorlog werd de collectie gevormd door belangrijke schenkingen van het ministerie van Koloniën, het Koninklijk Huis en particulieren met een Indisch verleden. De trofeeëngalerij en het museum toonden destijds het succes van de koloniale expansie, in de ogen van de toenmalige overheid. Na de dekolonisatie hebben Bronbeek en de overheid gezocht naar een herpositionering. De collectie breidde zich uit volgens een

ander stramien, meer gericht op de gevolgen van de Japanse bezetting en de dekolonisatie, en dan vooral vanuit het Nederlandse oogpunt.

Het aanzien van het militaire metier is de afgelopen decennia geen vanzelfsprekende zaak meer. Wil Bronbeek als Defensie-instelling sympathie wekken voor het leger, en hoe pakt men zo iets aan?

Een aparte vraagstelling, waaruit een verkeerd begrip naar voren komt van het militaire metier en het leger. Bronbeek valt sinds 1959 onder het ministerie van Defensie. Als museum is het niet onze taak om sympathie te wekken, maar om context te geven en de 'gebruiker' daardoor in staat te stellen zelfstandig tot een afgewogen oordeel te komen.

In het democratisch bestel dat wij als samenleving hebben gekozen, hebben wij besloten om de mogelijkheid tot geweldsuitoefening in de handen van de overheid te leggen. De overheid heeft daartoe een krijgsmacht. Middels het parlement en de regering kan de overheid de krijgsmacht inzetten. Diezelfde democratie vereist dat de burgers in staat zijn om een afgewogen oordeel te vellen over het handelen van de overheid en de inzet van de krijgsmacht. Het is een van de taken van een historisch museum om de burger daarbij te helpen. Begrip voor het handelen van Defensie is iets anders dan sympathie.

In de nieuwe tentoonstelling, Oorlog! Van Indië tot Indonesië 1945/1950, komt een delicate onderwerp aan de orde: de gewelddadige dekolonisatie van de archipel. Welke boodschap, of boodschappen, wil Bronbeek de bezoeker meegeven met deze tentoonstelling?

Er is destijds door de verschillende partijen veel geweld gebruikt. Het was praten en veel vechten. Niet alleen bij de grootschalige militaire offensieven, de twee zogenaamde Politionele Acties, maar veel meer bij patrouilles en in de dagelijkse praktijk. Dat geweld werd structureel ingezet. Waarbij je niet alleen aan het fysieke vechten moet denken: geweld is ook permanente angst bij militairen en burgers, zowel bij Indonesiërs als bij Indische Nederlanders, Chinezen en Nederlanders. Museum Bronbeek hoopt dat het kan bijdragen aan de 'lessons learned' en aan begrip van de ontstaansgeschiedenis van de gewelddadige dekolonisatie. In het huidige tijdsgewricht is de inzet van geweld actueler dan ooit, terwijl in de democratie toch altijd eerst gezocht moet worden naar een oplossing met woorden. De jongere generatie Nederlanders kent hooguit de term Politionele Acties, maar heeft nauwelijks weet van de omvang en impact van de militaire inzet in de gehele periode 1945/1950, laat staan van het geweld van Indonesische kant.

Komt Bronbeeks speciale positie als hoeder van de KNIL-nalatenschap in de tentoonstelling tot uiting?

Museum Bronbeek is een archief van materiële cultuur over de koloniale geschiedenis met een nadruk op het koloniale leger. Het militaire koloniale handelen in de periode 1945/1950 werd bij uitstek mede door

het KNIL vormgegeven. Met daarbij de aantekening dat de politiek de soldaten stuurt. Daar kunnen en willen we in de tentoonstelling niet omheen. We laten veel objecten zien: uniformen, wapens, dagboeken en foto's, maar ook oorlogsbuit en propagandamateriaal. Dit verhaal van het KNIL gaat ook over loyaliteit en keuzes waarbij de Indonesische KNIL-militairen regelmatig tegenover hun eigen mensen kwamen te staan.

Hoe verhoudt zich de 'orde & rust'-missie van 1945/50 tot de huidige vredesmissies?

Elders in deze krant wordt daar dieper op ingegaan. Maar in termen van 'counterinsurgency' of contraguerilla en het werken met kleine militaire eenheden zijn daar zeker interessante vergelijkingen mogelijk.

Is er in Indonesië belangstelling voor dit onderwerp?

Wij merken de afgelopen jaren een toename in de interesse vanuit Indonesië voor samenwerking met ons en andere cultureel-erfgoedbeheerders in Nederland. Wij hebben vooral contact met instellingen, maar merken een brede interesse bij de bevolking. Wij merken dat er met name onder een deel van de jongeren behoefte bestaat aan informatie over de periode rondom de dekolonisatie en ook meer en meer over de koloniale tijd. Veel materiaal betreffende de Indonesische vrijheidsstrijd is in Indonesië zelf maar mondjesmaat bewaard gebleven. In Nederlandse collecties lijkt dit soort materiaal beter bewaard te zijn gebleven of in ieder geval gemakkelijker toegankelijk.

Wat is de ambitie van Bronbeek voor de komende jaren?

De tentoonstelling *Oorlog!* is een eerste aanzet tot een langjarig project om de dekolonisatie vanuit museaal perspectief nader uit te werken. De komende jaren zullen we naar aanleiding van het onderzoek voor deze tentoonstelling en de behoefte uit het publiek de hiaten in onze kennis aanvullen en de informatievoorziening voor het publiek uitbreiden. Het zijn vooral de basisinformatie over het handelen van de koloniale overheid, de inzet van Nederlandse militairen en de context van de beschikbare gegevens, die we voor een breed publiek toegankelijk willen maken. Het is één ding dat men kan terugvinden dat opa dienst heeft gedaan in Nederlands-Indië, maar al snel daarna wil men toch weten wat hij daar heeft gedaan en vooral waarom. Deze individualisering van de vraag stelt ons voor grote uitdagingen, omdat de overheid een tegenovergestelde beweging maakt voor wat betreft de mogelijkheden die wij krijgen om de informatievoorziening uit te breiden. Het beleid is gericht op het kleiner maken van de overheid, waardoor er voor specialisten eigenlijk geen banen meer zijn. Specialist en specialismen groeien door jarenlange studie en zijn erg belangrijk voor een overheid die haar burgers serieus neemt. Bronbeek zal zich blijven richten op het verzamelen en uitdragen van specialistische kennis over de koloniale overheid.

Vier jaar hoop, onzekerheid en geweld

Remco Raben

Wat was de Indonesische revolutie? Het antwoord op deze vraag, als het al gegeven kan worden, zou twintig van deze krantjes kunnen vullen. Er gebeurde zoveel en er waren zoveel verschillende belangen in het spel dat het onmogelijk is in kort bestek de genuanceerde en verwarrende werkelijkheid te benaderen.

Bovenal was de revolutie een tijd waarin iedereen zijn of haar weg moest zoeken in een onzekere, geweld-dadige, maar voor velen ook hoopvolle tijd. Niemand geloofde dat de tijden van voor de Japanse bezetting zouden terugkeren. Maar de losmaking van Indonesië (de term die al in de oorlog en sinds 1945 steeds vaker voor het hele land werd gebezigd) en Nederland was pijnlijk. Los van de – juridisch – terechte aanspraken die Nederland op zijn kolonie kon maken, heerste er in Nederlandse kringen een sterk verantwoordelijkheids-gevoel – of noem het koloniaal paternalisme – om de toekomst van Indonesië mede te bepalen en de eigen economische belangen te bewaken. De revolutie is dus ook te zien als een aanpassing van Nederland aan de snel veranderende situatie in Indonesië.

De toekomst van Indonesië

De Indonesische Republiek, die Soekarno op 17 augustus 1945 had uitgeroepen, twee dagen na de Japanse capitulatie, bond de strijd aan met het terugkerende koloniale regime. Toch bestond de revolutie niet uit vier jaar oorlogvoering. In de loop van de revolutie ontstond er ook samenwerking tussen de partijen. De meeste Republikeinse leiders beseften dat de onafhankelijkheid uiteindelijk uit handen van de Nederlanders moest worden verkregen. Ook zij stuurden aan op onderhandelingen, waardoor er, ondanks de regelmatige botsingen, een sfeer van gespannen coöperatie ontstond die onmiskenbaar een verzachtende werking op het dekolonisatieconflict heeft uitgeoefend. Op veel plaatsen werd een gemengd Republikeins-Nederlands bestuur opgezet, dat weliswaar zelden vlekkeloos opereerde, maar wel een opstap vormde naar de uiteindelijke soevereiniteitsoverdracht in december 1949.

Maar zoals er in Nederlandse politieke kringen mensen waren die geen compromissen met de Republiek wilden sluiten, zo was er in de boezem van de Republiek een sterke radicale groep die zich tegen onderhandelingen keerde en de onafhankelijkheid met de wapens wilde veroveren. Zij zetten de Republikeinse leiders regelmatig onder druk, wat de afspraken met de Nederlanders zeer bemoeilijkte. De crises in de Republiek brachten de gefrustreerde Nederlanders ertoe tot twee keer toe een grootscheeps offensief in te zetten.

De Nederlandse gezaghebbers vonden dat de Republiek Indonesia niet de wensen van alle inwoners vertegenwoordigde. Ze hadden natuurlijk gelijk. Het is een feit dat de Indonesiërs niet meteen en zeker niet collectief achter de Republiek stonden en het gezag van haar autoriteiten aanvaardden. Op veel plaatsen

hebben andere leiders en groepen gepoogd hun eigen Indonesië te vormen en ontstonden wel bewegingen die zich keerden tegen de soort van staat die de Republikeinse leiders voor ogen stond. Zelden ging dat in de vorm van afscheiding. Het ging ruwweg om drie soorten bewegingen: islamisten, communisten en regionalisten. Een voorbeeld van de eerste soort was de Darul Islam in West-Java, waar de lokale leider Kartosuwiryo in 1948 de gelegenheid aangreep om een eigen islamitische versie van Indonesië uit te roepen. De communisten werden door de Republiek aanvankelijk kort gehouden. De terugkeer van de verbannen leider Musso in 1948 bracht de partij in beweging en was het startsein voor een communistische opstand in Madioen, Oost-Java, in september 1948. De Republiek in Djokjakarta sloeg de opstand echter snel en met brute kracht neer, waarbij duizenden communistische aanhangers de dood vonden. Ten slotte waren er ook regionale bewegingen, zoals in Atjeh, die er vooral op gericht waren om de eigen autonomie en identiteit te behouden. Na de soevereiniteitsoverdracht zouden deze bewegingen zich steeds sterker manifesteren.

Alternatieven kwamen er ook van Nederlandse zijde. Omdat Nederlanders vonden dat de Republiek niet alle Indonesiërs vertegenwoordigde en de belangen van minderheden en gemeenschappen buiten Java niet genoeg verzekerde, werden er andere deelrepublieken opgezet, met het doel ze alle met de Republiek onderdeel te maken van een toekomstig federaal Indonesië. Slechts enkele deelrepublieken vonden hun draai, en allemaal werden ze binnen een jaar na de soevereiniteitsoverdracht opgeheven.

Oproep te gaan stemmen, Timor 1949, collectie KITLV

Afgevaardigden vormen het voorlopige parlement van Indonesië, het Komite Nasional Indonesia Poesat of KNIP, foto Cas Oorthuys, collectie Nederlands Fotomuseum

Geweld

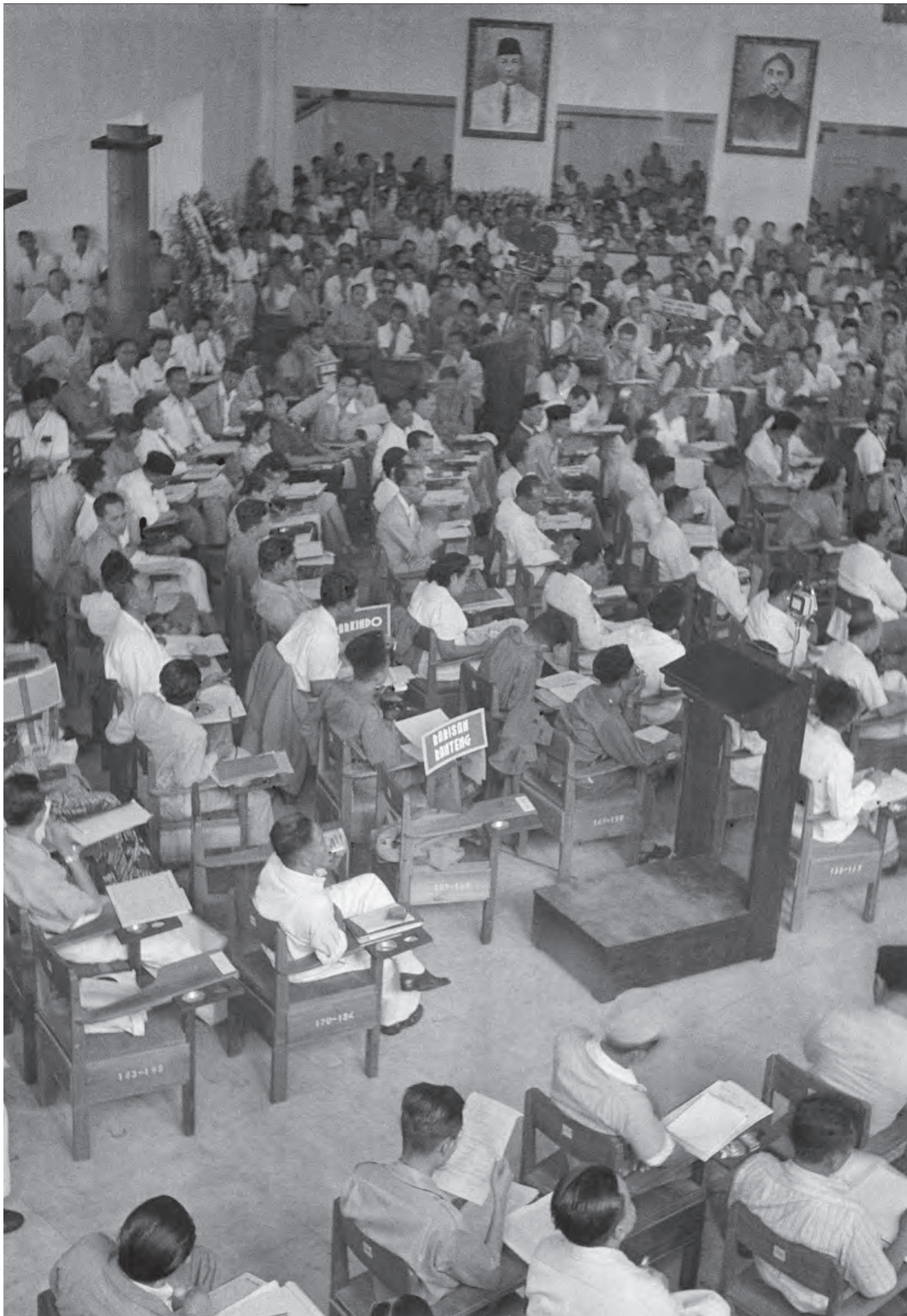
Een van de vele uitwassen van de revolutie was de moord op duizenden Europeanen. Dit gebeurde vooral op Java. Binnen enkele weken na de Japanse capitulatie groeide de dreiging voor Europeanen door Indonesische gevechtsgroepen. Europeanen werden in hun huizen of op straat overvallen, of uit auto's en treinen gehaald en – niet zelden na vreselijke folteringen – gedood. De meeste moordpartijen vonden plaats in de laatste maanden van 1945, een periode die Bersiap werd genoemd, maar gedurende de hele revolutietijd, en zelfs daarna, bleven Europeanen het doelwit van roof en moord.

Hoeveel Europeanen de dood vonden, is onbekend. De archieven van de Opsporingsdienst Overledenen (ODO) zijn grotendeels verdwenen, zodat een precieze reconstructie van het aantal slachtoffers onmogelijk is. Hoewel enkele historici recent hebben beweerd dat er in de revolutietijd wel twintigduizend Europeanen konden zijn vermoord, is daar geen bewijs voor. Een aantal van rond de vijfduizend lijkt waarschijnlijker.

Niet alleen Nederlanders waren het slachtoffer van geweld. Ook veel Chinezen werden getroffen door diefstal, afpersing, ontvoering, brandstichting, plundering en moord. Onder delen van de inheemse Indonesische bevolking bestond een sterk wantrouwen jegens Chinezen vanwege hun relatieve rijkdom en hun rol als handelaren, kredietverschaffers en belastinginners. Bovendien maakten hun herkomst, cultuur en uiterlijk het gemakkelijk om hen als 'onechte' Indonesiërs te bestempelen. Rancune en afgunst die in het verleden waren opgebouwd, kwamen in de revolutie tot uiting. Ook werden Chinezen ervan verdacht hun lot aan dat van de Nederlanders te verbinden.

Op veel plaatsen waren Chinezen dan ook het slachtoffer van afpersing. Waar conflicten uitbraken en vooral als daar het gezag wegviel, zoals tijdens de Positionele Acties, grepen Indonesische bendes – waarin ook militairen van de Republiek vertegenwoordigd waren – hun kans en plunderden de huizen van Chinezen, joegen hen weg of ontvoerden hen. Op verschillende plaatsen heeft dit geleid tot de moord op tientallen tot wel honderden Chinese inwoners.

Europeanen en Chinezen waren niet de enige slachtoffers. Op veel plaatsen moesten ook Indonesiërs het ontgelden. Aan de noordkust van Midden-Java en in Oost-Sumatra grepen revolutionairen de macht en verjoegen of vermoordden veel leden van de oude adel, die geassocieerd werden met een oude, ongelijke orde en ervan beticht werden met de koloniale onderdrukkers te hebben geheuld. En ze waren niet de enigen. Her en der in Indonesië werden rijken afgeperst en buitenstaanders vermoord. Oude rekeningen werden vereffend. In Oost-Sumatra leidde de situatie tot een totale burgeroorlog tussen verschillende partijen en gemeenschappen. Het was ook een tijd waarin criminelen bijna ongestoord hun gang konden gaan. De economische misère veroorzaakt door de Japanse bezetting en de revolutie bracht veel jongeren ertoe zich uit noodzaak

Toch bestond de revolutie niet uit vier jaar oorlogvoering. In de loop van de revolutie ontstond er ook samenwerking tussen de partijen.

Afgevaardigden vormen het voorlopige parlement van Indonesië, het Komite Nasional Indonesia Poesat of KNIP, foto Cas Oorthuys, collectie Nederlands Fotomuseum

of wanhoop bij een bende aan te sluiten. Het tekent de gezags- en identiteitscrisis waarin het land verkeerde.

Misdaden

Een van de grootste bronnen van geweld waren natuurlijk de Nederlandse strijdkrachten, die de orde probeerden te bewaren en door veel kleinere en twee grote offensieven (de Politionele Acties) het Nederlandse gebied probeerden te consolideren. Er is de laatste tijd weer veel ophef ontstaan over het optreden van de Nederlandse strijdkrachten in de Indonesische revolutie. Aanleiding zijn de rechtszaken die nabestaanden van de door Nederlandse troepen vermoorde mannen hebben aangespannen tegen de Nederlandse staat, en de vondst van foto's van een executie van opstandelingen door het Nederlandse leger in Zuid-Sumatra. Het heeft – niet

voor het eerst en zeker niet voor het laatst – de vraag opgeroepen op welke schaal de Nederlandse troepen – de Koninklijke Landmacht, het Koninklijk Nederlands-Indische Leger, en de Marine – zich aan oorlogsmisdaden hebben schuldig gemaakt. Het is niet precies bekend hoeveel slachtoffers er door Nederlandse wapens zijn gevallen, maar een paar dingen zijn wel duidelijk: er hebben enkele buitengewoon ernstige gevallen van grootscheepse moord plaatsgevonden, zoals eind 1946 bij de contraterroristische acties van het Depot Speciale Troepen in Zuid-Celebes, waarbij naar schatting enkele duizenden mannen zijn geëxecuteerd, en op verschillende plaatsen op Java en elders. Buiten deze bekende gevallen van massamoord is er op grote schaal geweld gebruikt bij verhoren, zijn gevangenen – soms zelfs op instructie van bovenaf – standrechtelijk geëxecuteerd, en zijn dorpen gebombardeerd. Hoe kon het zo misgaan? Daarvoor moeten we ons verdiepen in de aard van het conflict. De Nederlandse eenheden waren vaak klein en moesten in een groot gebied opereren. De vijand was onzichtbaar en loste

gemakkelijk op in de gewone bevolking. Er bestond onder Nederlandse militairen nogal wat rancune over de Japanse tijd en over de moord op Nederlanders in de vroege revolutie. Het Indonesische leger ging ook snel over tot guerrillamethoden, die niet met zachte middelen te bestrijden waren. Bovendien was de controle van de legeroverheden op de acties in het veld zwak, zodat veel geweld niet gerapporteerd werd, of door de vingers werd gezien. Toch lijkt het Nederlandse geweld minder massaal te zijn geweest dan dat in sommige andere dekolonisatieconflicten, zoals de Emergency in Brits Malaya, de Engelse oorlog tegen de zogenoemde Mau Mau-opstandelingen in Kenia, en de slepende oorlog van Frankrijk in Algerije. Hier is echter voorzichtigheid geboden, want er is geen systematisch onderzoek verricht naar het Nederlandse optreden. Toch is het onwaarschijnlijk dat er nog onbekende grootschalige moordpartijen boven tafel zullen komen. Evenmin was er sprake van grootscheepse gedwongen verplaatsing van bevolkingsgroepen, zoals in de andere dekolonisatieoorlogen. Wel zijn er vormen van geweld gepleegd waar nog nauwelijks aandacht aan is besteed, zoals seksueel geweld (verkrachtingen), technisch geweld, zoals vliegtuig- en artilleriebombardementen, en vormen van niet-dodelijk geweld, zoals massale gevangenneming. Zo zijn er bijvoorbeeld tienduizenden Indonesiërs op verdenking van sympathie voor of medewerking met de Republiek gearresteerd en zonder vorm van proces gevangengehouden. Het Nederlandse gezag heeft hier zo min mogelijk ruchtbaarheid aan willen geven, vooral uit angst voor buitenlandse kritiek, en daar is het vrij goed in geslaagd. Ook na de oorlog hebben onderzoekers weinig aandacht gehad voor het gewelddadige optreden van het Nederlandse leger. Hierdoor heeft het beeld van een rechtvaardig bestuur lang standgehouden.

Hoop

We vergeten dat de revolutie behalve een tijd van onrust en angst ook een periode van hoop was. Die hoop manifesteerde zich op allerlei manieren. Het is onmiskenbaar dat een groeiend aantal Indonesiërs geïnspireerd werd door het idee van een onafhankelijk Indonesië. De geest van vrijheid waarde door de archipel – ondanks of juist vanwege het grootschalige geweld – na de ellende van de Japanse bezetting en, daarvoor, de politieke onderdrukking door de Nederlanders. Het besef aan een nieuw tijdperk te beginnen was sterk. Dichters, schrijvers en kunstenaars zochten naar een stijl die uiting gaf aan de geboorte van een nieuwe nationale cultuur. Arbeiders genoten meer vrijheid dan voorheen om voor hun sociale en politieke wensen te demonstreren – al haalde het vooralsnog weinig uit. De pers bloeide als nooit tevoren. Op verschillende plaatsen werden verkiezingen gehouden op basis van algemeen stemrecht. Hoop was er ook, maar wat voorzichtiger, voor de Europeanen die in Indonesië waren geboren of hun hart

aan het land hadden verpand. Voor hen bood de regeling van de Rondetafelconferentie van 1949 inderdaad hoop. De Nederlandse economische belangen bleven gewaarborgd en de Europeanen die in Indonesië wilden blijven, werden er welkom geheten. Dat klopte ook wel met de praktijk, maar de politieke agitatie tegen Nederland en Nederlanders in het conflict over Nieuw-Guinea, en de toenemende economische problemen, maakten het voor Nederlanders moeilijk om in Indonesië een goed en rustig leven op te bouwen. Ondertussen sloeg het conflict rond de dekolonisatie ook elders in de samenleving diepe wonden. We kunnen met de wijsheid van nu constateren dat Nederland kostbare fouten heeft gemaakt in Indonesië. Een snelle dekolonisatie had ongelofelijk veel ellende kunnen voorkomen. De economische misère die de dekolonisatieoorlog en de Nederlandse blokkade hebben veroorzaakt, was schrijnend en heeft het land langdurig

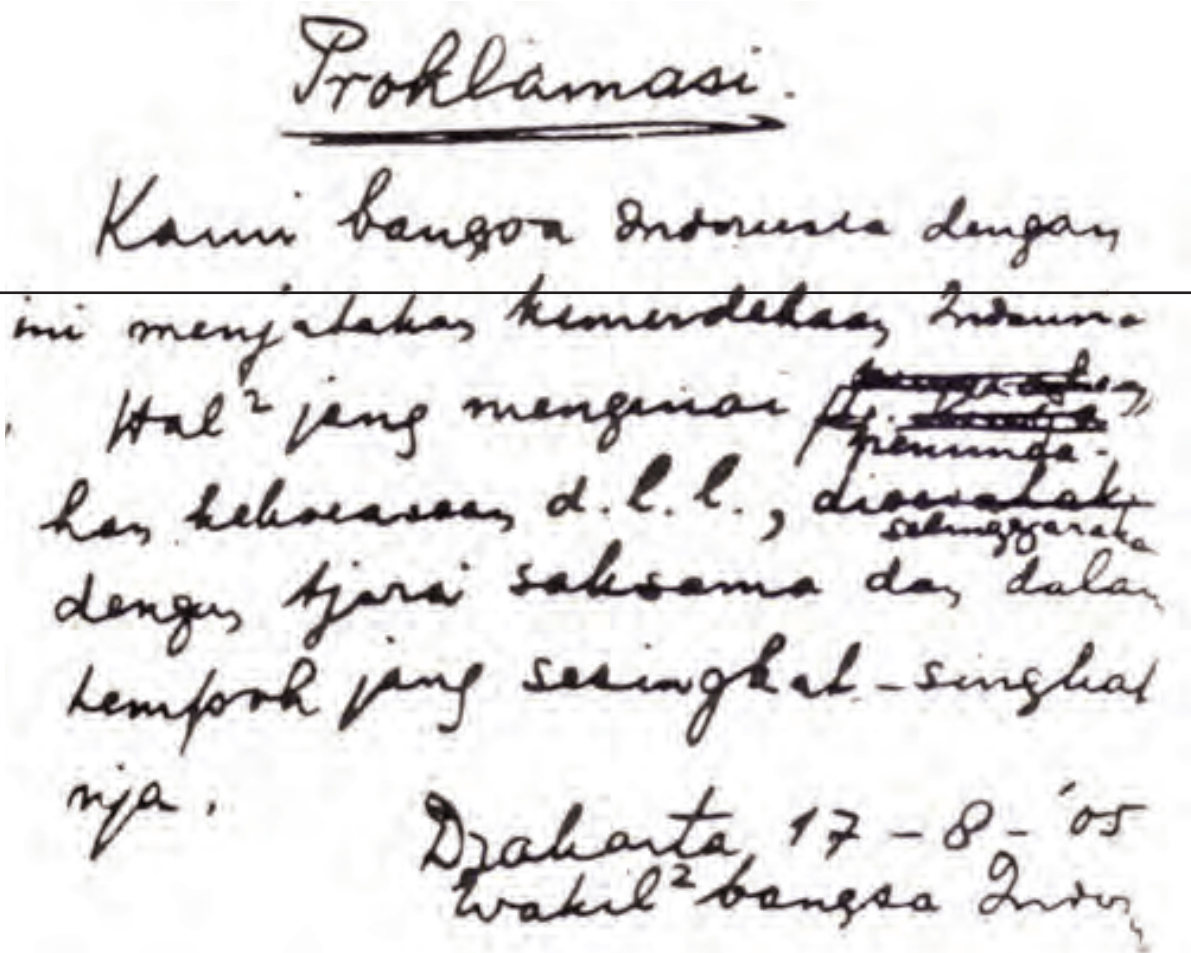
gedestabiliseerd. De economie van Java was ontwricht; een groot deel van de bevolking vluchtte naar de steden, waar een enorm gebrek aan woonruimte ontstond; grote aantallen Indonesiërs, Nederlanders en anderen raakten ontheemd; duizenden Nederlanders en Chinezen en tienduizenden Indonesiërs vonden de dood. En Indonesië zou een zware prijs betalen voor de macht die het leger wist op te bouwen door de strijd tegen de Nederlanders. Geheel tegen de oorspronkelijke bedoelingen droeg Nederland een ontwricht Indonesië over.

Remco Raben is historicus en als docent verbonden aan de sectie Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen aan de Universiteit Utrecht. Hij heeft tal van publicaties over Indische geschiedenis op zijn naam staan en leidde met Els Bogaerts het grootscheepse

NIOD-onderzoek 'Van Indië tot Indonesië. Herschikking van de Indonesische samenleving'. Momenteel werkt hij aan een boek over 'de lange dekolonisatie'.

Proklamasi

In een atelier schilderen jongeren protest-affiches in het kader van de vrijheidstrijd, Indonesië (1947)
Foto's Cas Oorthuys, collectie Nederlands Fotomuseum

Vredesmissie of vechtmissie I

Bevrijders van de Oost

Barend Blom

Een tweedehands uniform, van een Britse of Canadese soldaat, volgens verhalen soms met de kogelgaten en bloedvlekken er nog in. Dat kregen de eerste groepen oorlogsvrijwilligers die tussen het laatste kwartaal van 1945 en januari 1946 naar Nederlands-Indië vertrokken. Voor velen was het meer dan een tweedehands uniform: ze identificeerden zich ook met de Britse en Canadese bevrijders. Dit gold in het bijzonder voor de oorlogsvrijwilligers die zich hadden aangemeld vóór de capitulatie van Japan.

Veel van hen hadden zelf een ondersteunende rol gespeeld bij de bevrijding in het regiment stoottroepen. Nu waren ze klaar om de bevrijders te worden die ze in eigen land nooit hadden kunnen zijn. Aan de capitulatie van Japan op 15 augustus 1945 was geen enkele geallieerde, laat staan Nederlandse soldaat in Nederlands-Indië te pas gekomen , maar niettemin zou dit beeld van bevrijders blijven bestaan en gevoed worden door de Nederlandse overheid. Dat vertekende beeld kon worden gehandhaafd doordat Soekarno en andere Republikeinen werden afgeschilderd als knechten van de Japanners. Dit imago was gedeeltelijk ontstaan door slechte informatie uit de archipel. Nog in september 1945 schrijft Simon Spoor, in die periode hoofd van de militaire inlichtingendienst NEFIS, aan luitenant-gouverneur-generaal Van Mook : ‘Ik heb zeker niet de indruk dat de bevolking bezield is door een fanate bereidheid achter deze collaboristen-leiders te staan in een strijd van een geheel zelfstandig Indonesië. Integendeel, afgaande op de officiële berichten is het zelfs moeilijk de onafhankelijkheidsverklaring geheel au sérieux te nemen.’

Nu had de Japanse militaire overheid inderdaad een rol gespeeld bij het op poten zetten van de Republikeinse regering en haar nieuwe grondwet, maar de onafhankelijkheidsbeweging had veel diepere wortels en de Republikeinse leiders hadden hun idealen al ver voor de Tweede Wereldoorlog ontwikkeld. Soetan Sjahrir, die de voornaamste gesprekspartner van de geallieerden zou worden, had zich altijd ver van de Japanners gehouden en zich expliciet tegen het fascisme gekeerd. Hoewel Van Mook inmiddels had ervaren dat er heel wat meer aan de hand was dan Spoor berichtte, kon hij dit niet overbrengen aan de Nederlandse regering. Die liet een verklaring uitgaan waarin Soekarno ‘een marionet der Japanners’ werd genoemd met wie niet werd onderhandeld.

Het beeld dat de Nederlandse regering neerzette was dat van Nederlandse jongens die de onderdanen in Nederlands-Indië kwamen bevrijden van de Japanse collaborateurs. De Nederlandse soldaten kwamen orde en rust brengen. De deceptie kwam voor velen snel; een oorlogsvrijwilliger van het eerste bataljon beschrijft hun aankomst te Batavia (sinds 1942 Jakarta genoemd): ‘De Hollanders dachten als bevrijders te worden binnengehaald. Toen ze de stad binnenreden, juichten ze, zwaaiden naar de bevolking en sommigen strooiden

met de pas ontvangen sigaretten, zoals ze dat de geallieerde bevrijders hadden zien doen. Maar de stad zag er leeg, verwaarloosd en vervallen uit en de weinige Indonesiërs die zich op straat vertoonden, reageerden in het geheel niet op ons gejuich.’

Ook dienstplichtigen kregen de boodschap mee dat ze kwamen voor het ‘herstel van recht en veiligheid’. Bij deze groep was het enthousiasme om naar het verre Indië te gaan echter minder groot. Dit blijkt wel uit het vertrek van de 7 December Divisie. Een week voor vertrek ontbreekt nog een derde. Kort daarna wordt in Amsterdam gedemonstreerd tegen het vertrek, waarbij er zo hard wordt opgetreden dat er een dode valt. De regering noemt het ‘ordeverstoringen van onbelangrijk karakter’. Op het polygoonjournaal wordt in opdracht van de Regerings Voorlichtings Dienst (RVD) geen aandacht besteed aan het vertrek van dienstplichtigen.

Het beeld in de media

Wat het Nederlandse publiek in het bioscoopjournaal te zien krijgt, zijn beelden van de landing van Nederlandse mariniers op het eiland Boeton in de buurt van Celebes. Hoewel de Japanners hier al voor de capitulatie verslagen waren, worden in februari 1946 opnames getoond van de bevrijde krijgsgevangenen uit het KNIL en een uitbundige verwelkoming door de sultan en de lokale bevolking. En beelden van de landing van het KNIL-bataljon Gadjah Merah op Sanoer in Bali, meer dan zes maanden na de capitulatie. We zien een ceremonieel waarbij de Japanse strijdkrachten plechtig hun officierszwaarden overhandigen, gevolgd door beelden van het dagelijks leven: wassende vrouwen,

het brengen van offerandes in de tempel en natuurlijk de uitvoering van een Balinese dans. De boodschap is duidelijk: na de Nederlandse bevrijding van de Japanse bezetting is orde en rust teruggekeerd.

Zelfs na de start van de Politionele Acties krijgt het Nederlandse publiek geen oorlogsbeelden te zien. Ook beelden waarin niet werkelijk wordt gevochten maar men slechts Nederlandse konvooien ziet optrekken, worden door Van Mook bestempeld als te agressief om te tonen in Nederland – of aan het buitenland. Het lijkt te veel op oorlog en past niet in het beeld dat de Actie slechts een binnenlandse aangelegenheid is met, in de woorden van minister van Buitenlandse Zaken Van Kleffens: ‘police measures of a strictly limited character’. Zelfs als er in 1949 gemiddeld vijf Nederlandse doden per dag vallen, krijgt het Nederlandse publiek deze niet te zien; de kranten publiceren wel lange lijsten met namen van de gesneuvelde, maar geen begrafenisbeelden van kisten omhuld met een Nederlandse vlag. Ook de nabestaanden niet: om solidariteit met de kolonie te tonen, heeft generaal Spoor besloten dat alle lijken in Indonesië zelf worden begraven.

In plaats daarvan krijgt het Nederlandse publiek het nieuwsitem *Wordende wereld* te zien. Geen beelden van strijd of wreedheden, ook niet als deze door Indonesiërs waren begaan. De oorlog wordt simpelweg niet getoond. In plaats daarvan zien we opnames van soldaten die wegen repareren en medische hulp bieden aan de lokale bevolking. Zeker geen geësceneerde beelden – een groot gedeelte van de troepen hield zich werkelijk bezig met herstelwerkzaamheden en humanitaire taken – maar wel een halve waarheid, die werd aangevuld met items over de Indonesische cultuur en lokale ambachten. Deze laatste beelden worden impliciet tegenover die van moderne, door Nederlanders geleide industrieën en de hagelwitte gebouwen van grote Nederlandse firma’s gesteld. De Indische maatschappij wordt getoond als onveranderlijk en primitief, als een maatschappij die nog niet klaar is voor onafhankelijkheid. Deze boodschap wordt ook getoond in het Indisch Museum (het huidige Tropenmuseum) waar al snel na de heropening in 1945 enkele grote tentoonstellingen plaatsvinden. Het belang van het museum om interesse te wekken in de kolonie wordt door zowel de Nederlandse als de regering in Nederlands-Indië opgemerkt: het museum krijgt in 1947 een forse subsidieverhoging van beide.

Wist het Nederlandse publiek dan niets van de werkelijke situatie? *De Groene Amsterdammer*, *Het Parool*, *De Waarheid*, *De vlam* en *Vrij Nederland* publiceerden wel degelijk kritische stukken over de oorlog, maar zij vochten een ongelijke strijd tegen de militaire voorlichtingsdiensten en de andere media. Ze werden beperkt omdat ze door gebrek aan financiële middelen geen fotografen of journalisten in de archipel hadden. De journalisten van andere kranten lieten zich ringeloren door de militaire en regeringsvoorlichtingsdiensten; er was hun in het verzuilde Nederland weinig aan gelegen om tegen de officiële lijn van hun partijen in te gaan. Internationale

Geen beelden van strijd of wreedheden, ook niet als deze door

Indonesiërs waren begaan. De oorlog wordt simpelweg niet getoond.

Affiches uit de collectie KITLV

journalisten waren doorgaans kritischer, maar ook zij stonden onder controle van voorlichtingsdiensten.

Vanaf 1948 werd er zelfs niemand meer toegelaten tot de conflictgebieden, ook niet zoals eerder *embedded* bij de Nederlandse strijdkrachten. Wat de kritische bladen konden publiceren, waren de brieven van militairen of andere ooggetuigen over (excessief)geweld, maar het ontbrak hun aan visueel bewijs. De publicaties resulteerden slechts in de beschuldiging in andere media het moreel van het thuisfront te ondermijnen én in een groot aantal opzeggingen.Voor de meeste Nederlanders was het onmogelijk te accepteren dat ‘onze jongens’, die waren vertrokken als bevrijders, onthaald werden als bezetters. Laat staan dat er oorlogsmisdadigers tussen zouden zitten.

Barend Blom is als historicus werkzaam in het Rijksmuseum. Hij studeerde af aan de Universiteit van Amsterdam op *Colonial Aphasia in Museums in The Netherlands. The Tropenmuseum, Amsterdam Rijksmuseum and Bronbeek Museum*.

Hij baseerde dit stuk voornamelijk op de artikelen van Gerda Jansen Hendrik en Peter Romijn in de bundel *Colonial*

Counterinsurgency and Mass Violence; The Dutch Empire in Indonesia, onder redactie van Bart Lutikhuis en A. Dirk Moses, uitgeverij Routledge, Abigdon 2014, en op de boeken van Louis Zweers, *De gecensureerde oorlog*, uitgeverij Walburg Pers, Zutphen 2013, en Hubrecht Willem van den Doel, *Afscheid van Indië*, uitgeverij Prometheus, Amsterdam 2000.

Hoofdpelers I

De leider, de bestuurder en de democraat

Remco Raben

Mohammad Hatta, Soekarno en Soetan Sjahrir tijdens een bijeenkomst van het voorlopige parlement, de Komite Nasional Indonesia Poesat, Indonesië (1947), foto's Cas Oorthuys, collectie Nederlands Filmmuseum

In zijn autobiografie – opgetekend door de Amerikaanse journaliste Cindy Adams – zegt Soekarno lelijke dingen over zijn oude medestrijder Soetan Sjahrir: ‘Hij was vals. En wat deed Sjahrir nou precies voor de Republiek?’ Soekarno vertelde dit in 1962, toen zijn vriendschap met Sjahrir al lang stukgelopen was. En ook die met Hatta, de man met wie hij in augustus 1945 de Republiek had uitgeroepen en die 11 jaar lang als vice-president en premier naast hem had gestaan.

Lange tijd waren de namen Soekarno, Hatta en Sjahrir bijna onlosmakelijk met elkaar verbonden. Zij waren de kopstukken van de vooroorlogse nationalistische beweging en vormden als driemanschap ook de eerste leiders van de onafhankelijke Republiek Indonesië. Soekarno als president, Hatta als vice-president en Sjahrir als eerste premier. Maar van een eendrachtig triumviraat was geen sprake.

Al tijdens de Japanse bezetting waren de geesten gescheiden geraakt. Soekarno en Hatta hadden hun naam en krachten geleend aan de Japanse doelen, door zich aan het hoofd van volksorganisaties te stellen. Sjahrir had zich daartegen gekeerd en had zich in de bezettingsjaren terzijde gehouden. Hij deed ook niet mee aan de voorbereidingen voor de onafhankelijkheid in de laatste weken van de bezetting. Wat vooral de irritatie van Soekarno wekte, was het pamflet dat Sjahrir na de Japanse capitulatie schreef: *Perdjoangan Kita* (Onze Strijd). Hierin beschuldigde hij Soekarno van collaboratie met de Japanners en beweerde hij dat de revolutie alleen op basis van democratie kon slagen.

Het was dan ook niet verwonderlijk dat de Nederlanders het best overweg konden met Sjahrir, de aimabele kleine man die zich onder de Nederlanders op zijn gemak voelde en misschien wel het meest beïnvloed was door westerse staatkundige beginselen. De Nederlanders hadden opeens de mond vol van de volkswil, en Sjahrir leek het best te beantwoorden aan de democratische ambities van Nederland. Bovendien was Sjahrir niet besmet door enige samenwerking met de Japanners.

Soekarno had de belediging van Sjahrir moeten slikken. Bovendien moest hij in oktober en november 1945 bakzeil halen bij de vorming van een parlementair partijstelsel. Soekarno had aanvankelijk een eenpartijstelsel op het oog gehad met hemzelf en Hatta als spil. Maar Sjahrir, met steun van Hatta en andere kopstukken in de Republiek, drukte de vorming van een parlement door. Sjahrir werd premier. Hij vormde een kabinet met mannen die niet waren bezoedeld door samenwerking met de Japanners.

Het betekende een aderlating voor Soekarno, die, merkwaardig genoeg, deze fundamentele versleuteling van zijn staatkundig systeem en de reductie van zijn formele gezag accepteerde. Toch zou Soekarno Sjahrir lang blijven steunen, ongetwijfeld dankzij het respect dat de laatste bij de Nederlanders genoot. Ook wist hij door de regering in januari 1946 naar Djokjakarta te verplaatsen zijn greep op de politiek te herstellen. Premier Sjahrir bleef als onderhandelaar in Batavia achter.

De spanningen in de Republiek liepen al snel hoog op onder Nederlandse militaire druk en de pressie van radicale groepen. Soetan Sjahrir, die zag dat de Nederlanders op het punt stonden een groot offensief te starten, deed in 1947 vergaande concessies, wat kwaad bloed zette in Djokjakarta. Hij verloor steun en nam ontslag.

Ook Hatta kreeg er van Soekarno van langs in zijn autobiografie. Soekarno noemt hem ‘voorzichtig, emotioneel, pedant’. De relaties tussen de twee waren zelden warm, maar ze beseften dat hun tegengestelde karakters elkaar aanvulden. Soekarno zag in dat hij de econoom en bestuurder Hatta nodig had om zelf het glanzend middelpunt van de natie te kunnen zijn, en Hatta wist dat hijzelf de uitstraling en misschien ook wel de ambitie miste om vooraan te staan.

Hatta was een rationeel politicus en fungeerde als bestuurlijk geweten van de charismatische Soekarno. Hatta was degene die na de onafhankelijkheidsverklaring het bestuur en het leger van de Republiek vormde en trachtte een economisch beleid uit te zetten, voor zover

dat onder de wurgende boycot van de Nederlanders mogelijk was. Was het zijn pragmatisme, zijn verantwoordelijkheidsgevoel of zijn gelijkmatiger karakter – wie zal het zeggen – maar Hatta hield het veel langer naast Soekarno uit dan de politiek veel onzekerder Sjahrir. Toch keerde ook Hatta zich uiteindelijk van Soekarno af: in december 1956 nam hij ontslag als vice-president, uit onvrede met Soekarno's toenemend autocratische optreden.

Wie bleef, was een leider die steeds meer leunde op een vorm van leiderschapscultus en op de harde macht van het leger om het land bijeen te houden. Het Indonesië van Sjahrir en Hatta had, tijdelijk althans, afgedaan.

Remco Raben is historicus en als docent verbonden aan de sectie Geschiedenis van de Internationale Betrekkingen aan de Universiteit Utrecht. Hij heeft tal van publicaties over Indische geschiedenis op zijn naam staan en leidde met Els Bogaerts het grootscheepse NIOD-onderzoek ‘Van Indië tot Indonesië. Herschikking van de Indonesische samenleving’. Momenteel werkt hij aan een boek over ‘de lange dekolonisatie’.

Verder lezen: Lambert Giebels, *Soekarno, Nederlandsch onderdaan, 1901-1950*, uitgeverij Bert Bakker, Amsterdam 1999 (alleen antiquarisch of in de bibliotheek verkrijgbaar). Neerlandicus Kees Snoek werkt aan een biografie en een brievenboek van Soetan Sjahrir, die binnen afzienbare tijd zullen verschijnen.

Hoofdpelers I

De Indonesische militaire achtergrond

Herman Kepky

T.B. Simatupang, A.H. Nasution en Soedirman, foto's afkomstig uit Ben Bouman, *Ieder voor zich en de Republiek voor ons allen*, Boom 2006

De Nederlandse propaganda wilde vooral doen geloven dat haar strijdkrachten het moesten opnemen tegen ongeregelde, door de Jap opgehitste jongeren. Dat beeld klopt niet. Naarmate de oorlog vordert, krijgt de Indonesische strijdmacht meer structuur en zij kent vanaf het begin goedgetrainde officieren. De een is opgeleid door de Japanners, de ander aan de Koninklijke Militaire Academie.

Voormalig chef-staf van de Indonesische strijdkrachten T.B. Simatupang zegt over de grote invloed van het militaire apparaat en de generaals in postkoloniaal Indonesië: ‘Als ik dat verwijt hoor, verbaas ik me altijd. Want hoe komt het dat de rol van de militairen steeds groter werd? Dat komt doordat Nederland in het begin volstrekt niet wilde meewerken aan een spoedige, eervolle en principiële oplossing van het conflict. Juist de lange duur van het dekolonisatieproces heeft in Indonesië en in zovele andere gekoloniseerde landen geleid tot een steeds groter aandeel van de militairen in het bevrijdingsproces.’

Simatupang mag er iets over zeggen. Hij was in 1940 kadet aan de Koninklijke Militaire Academie in Bandoeng, maar sloot zich na WO II, zoals de meeste Nederlands geschoolde Indonesische kadetten en (KNIL-)officieren, aan bij de strijders voor onafhankelijkheid. Onder dr. Leimena nam hij deel in de militaire commissie die was betrokken bij de onderhandelingen met Nederland. En toen de leiders van de Republiek in Djokja gevangen waren genomen, organiseerde hij het militair verzet tegen de Nederlanders.

Japanse militaire training

Simatupang heeft absoluut een punt, maar de militarisering van Indonesië geheel afschrijven op het conto van de Hollanders is niet terecht. Want tijdens WO II bouwde de Japanse bezetter in Indonesië aan een gigantisch militair (hulp)apparaat dat, zo alras bleek, na hun vertrek niet meer was in te dammen. Brigade-generaal b.d.

Ben Bouman die zelf als militair in Indië heeft gediend, deed onder meer onderzoek naar het mobiliseren van de Indonesische bevolking door de Japanners. Hij schrijft in het nog niet gepubliceerde *Succes in een vergeten oorlog*: ‘Een belangrijk instituut bij het mobiliseren van de totale bevolking ten bate van de Japanse oorlogsinspanning was de *Tonari Gumi*, het familiegroepssysteem. Steden, desa's en kampongs werden onderverdeeld in *gumi* van tien à twintig huizen onder een *gumi tjo*. De bewoners werden ingeschakeld bij de luchtbescherming, zij moesten verdachte personen melden en assisteren bij het onderdrukken van ordeverstoringen. Twee andere massaorganisaties waren de *Keibodan* en de *Seinendan*. De *Keibodan* was een hulp-politieorganisatie met vertakkingen tot in de desa. De leden, mannen van 18 tot 35 jaar, kregen wachtdiensten en moesten de politie hulp bieden, zij dienden vijandelijke propagandisten op te sporen en onschadelijk te helpen maken. Ten tijde van de Japanse capitulatie omvatte de organisatie bijna 1.300.000 man. De *Seinendan* was bestemd voor jongeren van ongeveer 14 tot 25 jaar. Zij ondergingen een geduchte Japanse indoctrinatie, kregen een elementaire militaire opleiding en instructie in de Japanse taal. Medio 1945 telde de *Seinendan* meer dan 500.000 man.’

En er waren nog meer organisaties, zoals Heiho (25.000 man) en PETA, *Tentara Sukarela Pembela Tanah Air* (Vrijwilligersleger van de Verdedigers van het Vaderland, circa 38.000 man). De PETA-bataljons hadden een Indonesisch kader. Een van de officieren uit hun midden zal als opperbevelhebber uitgroeien tot de populaire held van de militaire strijd tegen de Nederlanders: generaal Soedirman.

Wonderlijk mengsel

Tot chef generale staf van de strijdkrachten wordt echter Oerip Soemohardjo benoemd, voormalig ‘inlands officier’ en majoor-KNIL. Wie van de twee het uiteindelijk voor het zeggen heeft? Het lijkt erop dat zij wel naast elkaar opereerden, maar vooral ook niet met elkaar. Zo vormen

de officieren van de diverse Indonesische strijdgroepen een wonderlijk mengsel van Nederlands geschoolde officieren met een sterk KNIL-karakter en officieren die door de Japanners zijn getraind.

Uit de KNIL-school komt de op de Koninklijke Militaire Academie (KMA) van Breda opgeleide eerste luitenant R. Didi Kartasasmita. Hij is het die zijn collega's met succes aanspoort om voor de Republikeinse kant te kiezen. Een ander die een cruciale rol speelt is de ex-vaandrig van KMA-Bandoeng, A.H. Nasution. Hij is de commandant van de Siliwangidivisie die zich fel weert op West-Java.

Soedirman, die aan het einde van de strijd een legendarisch geworden mars over Java maakt, kent qua faam geen gelijke onder de Japans opgeleide officieren. De enige die in de buurt komt, is Bung Tomo (Soetomo). Bung Tomo is het die middels radiotoespraken de jeugd in Soerabaja opweept tot gewapend verzet tegen de Engelsen en onverzoenlijkheid jegens de Nederlanders. Een belangrijke straat en het voetbalstadion in Soerabaja zijn naar hem vernoemd. In Nederlandse kringen wordt hij echter verfoeid om zijn haatdragende redevoeringen en actieve rol in het geweld tegen Nederlandse burgers.

Herman Kepky is schrijver en journalist; hij publiceerde verschillende boeken en artikelen over Indische geschiedenis. Hij maakte voor dit stuk dankbaar gebruik van het werk van oud-beroepsmilitair Ben Bouman. Diens nieuwe boek *Succes in een verloren oorlog* zal naar alle waarschijnlijkheid in de loop van 2015 verschijnen. Eerder promoveerde Bouman op *Van drie kleur tot rood-wit; De Indonesische officieren uit het KNIL*, Sectie

Militaire Geschiedenis, Den Haag 1995, en publiceerde hij *Ieder voor zich en de Republiek voor ons allen; De logistiek achter de Indonesische Revolutie 1945-1950*, uitgeverij Boom, Amsterdam 2006. Beide uitgaven zijn alleen antiquarisch of in de bibliotheek verkrijgbaar. Dat geldt ook voor *Het laatste jaar van de Indonesische vrijheidstrijd* van T.B. Simatupang, uitgeverij Kok, Kampen 1985.

Hoofdrospelers II

Een pragmatisch en inventief bestuurder

Tom van den Berge

© Cas Oorthuys/ Nederlands Fotomuseum

‘Als ik terugkom, breng ik Soekarno in een kooitje voor je mee.’ Dat zei luitenant-gouverneur-generaal Huib van Mook tegen zijn secretaris Just Kist toen hij in september 1945 uit Brisbane, waar de Nederlands-Indische regering een jaar in ballingschap gezeteld had, naar Batavia vloog. Daar zou hij een nieuwe regering vormen, in de vaste overtuiging dat hij met goed bestuur Indië naar een vrij en gelukkig Indonesië kon leiden.

De Nederlandse regering in Den Haag had hem echter opgedragen niet te onderhandelen met Soekarno, die met de Japanse bezetter had gecollaboreerd en op 17 augustus de Republiek Indonesia had geproclameerd. Van Mook trof een haveloos en wetteloos Batavia aan, waar moord en doodslag aan de orde van de dag waren en de trams en muren waren beschilderd met leuzen die er niet om logen: ‘Van Mook, whatcha doin’ here’, ‘For the right of selfdetermination’. In Batavia ook trof hij een Soekarno aan die zich allesbehalve zou laten kooien.

Hoe onterecht zijn optimisme ook was geweest en hoe grimmig Batavia hem ook aangrijsde, Van Mook was een pragmatisch en inventief bestuurder. Hij meende dat met een ‘zeker krachtvertoon’, aanvoer van goederen, opbouwende arbeid en edelmoedigheid tegenover hen die met de Japanners hadden samengewerkt, kon worden getoond wat goed bestuur vermocht. Goed bestuur kon volgens Van Mook echter alleen van blijvende aard zijn, wanneer de Nederlanders in staat waren in een andere verhouding tot de Indonesiërs te staan dan voor de oorlog. Juist hierover maakte hij zich het meest ongerust.

Ongerust maakte Van Mook zich ook over de besluiten die admiral Lord Louis Mountbatten, opperbevelhebber van het Southeast Asia Command en verantwoordelijk voor de militaire operaties in Java en Sumatra, had genomen op grond van intelligence uit Indië. Daaruit bleek dat het Indonesische nationalisme zich tot een krachtige beweging had ontwikkeld en dat de Japanners een zwaar bewapend en goed getraind Indonesisch leger op de been hadden weten te brengen. Op 10 oktober liet Mountbatten in zijn

hoofdkwartier in Singapore aan Van Mook weten dat hij weigerde zijn troepen op te offeren voor het herstel van het Nederlandse gezag in Indië. Wel zouden zij hulp bieden bij het ontzetten van de 150.000 geïnterneerde Nederlanders, op voorwaarde dat Van Mook en de zijnen met Soekarno in overleg zouden treden. Van Mook protesteerde hiertegen en wilde eerst militaire actie om de geïnterneerden veilig te stellen en dan besprekingen voeren. Maar hij was in militair opzicht volkomen van de Britten afhankelijk en moest zich naar Mountbatten eisen schikken. Terug in Batavia gaf Van Mook zijn adviseur Abdoelkadir Widjoatmodjo opdracht om contact te leggen met de Republikeinen.

In gesprek met de Republiek

Op 31 oktober voerde Van Mook besprekingen met de Republikeinse kopstukken. Onder hen bevond zich Soekarno, ‘daar anders’, volgens Van Mook, ‘een begin niet te maken viel’. Van Mook zette het regeringsstandpunt uiteen, de Republikeinen gaven een beschrijving van de ontwikkeling van de gebeurtenissen in Indië tijdens en na de Japanse bezetting. Hoewel de Republikeinen Van Mooks bedoelingen wantrouwden, verklaarden zij zich bereid met hem samen te werken. In zijn verslag van deze besprekingen aan minister van Overzeese Gebiedsdelen Logemann waarschuwde Van Mook de Nederlandse regering ervoor de kracht en de verspreiding van het nationalisme niet te onderschatten.

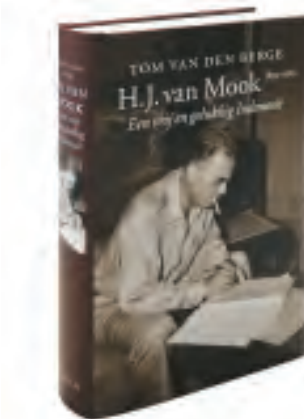
Hoewel de Republikeinen en de Nederlanders hadden afgesproken de publiciteit te mijden, werd onmiddellijk bekend dat Van Mook en Soekarno elkaar hadden ontmoet. Daarop kwam de Nederlandse ministerraad op 1 november in spoedzitting bijeen. De raad was unaniem in zijn oordeel dat het optreden van Van Mook onjuist en onaanvaardbaar was. Het werd door de Nederlandse regering gedesavoueerd. Na afloop van de zitting seinde Logemann aan Van Mook dat de regering op haar standpunt bleef staan en dat hij het contact ‘met den persoon van Soekarno’ moest verbreken. Nog diezelfde dag verzochten

premier Schermerhorn en minister Logemann koningin Wilhelmina hun de vrije hand te geven om Van Mook te ontslaan. De koningin willigde hun verzoek echter niet in. Zij twijfelde er niet aan dat hij een grote fout had begaan, maar ‘het zou onjuist zijn in de hitte van het gevecht van Opperbevelhebber te verwisselen’.

En zo was de toon voor de komende jaren gezet. Van Mook nam initiatieven en stelde Den Haag voor faits accomplis, Den Haag nam een afwachtende houding aan en probeerde de dadendrang van de luitenant-gouverneur-generaal in toom te houden. Toen de Haagse politici tijdens de kabinetsformatie van 1948 besloten hadden Van Mook te ontslaan, was hij de Nederlandse regering toch nog een stap voor en diende hij zijn ontslag in.

‘Als ik terugkom, breng ik Soekarno in een kooitje voor je mee’

Tom van den Berge is als onderzoeker verbonden aan het KITLV. Dit artikel is gebaseerd op hoofdstuk 6 uit zijn biografie *H.J. van Mook, 1894-1965: Een vrij en gelukkig Indonesië*, uitgeverij THOTH, Bussum 2014.

Hoofdrospelers II

Wat dreef generaal Spoor?

Jaap de Moor

Generaal Spoor naast zijn chauffeur, Collectie Bronbeek

Toen Simon H. Spoor op 31 januari 1946 bevelhebber der landstrijdkrachten in Indië werd, was hij net 44 jaar geworden, de jongste legercommandant ooit.

Hij was altijd een briljante vent geweest. Als een van de besten van zijn jaar geslaagd op de Cadettenschool in Alkmaar en als beste op de KMA in Breda, arriveerde hij in 1924 als ambitieuze 2e luitenant in Indië. Hij diende er in Magelang, Bandoeng, Tjimahi en Zuidoost-Borneo. Tussendoor was hij docent militaire strategie en tactiek op de KMA en schreef hij een nieuw leerboek op dat gebied. Hij was een zelfbewuste, intellectuele en erudiete jonge officier, wellicht een tikkeltje arrogant zo nu en dan. Wanneer mensen hem voorbij zagen lopen, zeiden ze: ‘Daar gaat de toekomstige legercommandant.’ Hij had een hoge opvatting van zijn taak als officier en was overtuigd van de grootheid en de glorie van het KNIL.

Toen kwam op 7 december 1941 de Japanse aanval op Pearl Harbor. Als eerste mogendheid verklaarde Nederlands-Indië Japan de oorlog. Twee maanden later was de strijd voorbij. Het KNIL was

vernederd, het was toen het erom spande weggevaagd door een vijand die steeds was geridiculiseerd. Spoor was verpletterd door de enormiteit van de nederlaag. Met de laatste, geïmproviseerde vlucht week hij uit naar Australië. Daar stelde hij zich ten doel alles op alles te zetten om Indië te bevrijden en het Nederlandse gezag te laten terugkeren. Spoor blonk uit door werkkraft, slagvaardigheid, organisatietalent en optimisme. Hij werd er directeur van de militaire inlichtingendienst, de NEFIS, die onder zijn bezielende leiding spoedig uitgroeide tot de grootste Nederlandse organisatie in Australië.

Wat dreef Spoor als legercommandant, wat zag hij als zijn ‘missie’?

Dat was in de eerste plaats Indië voor Nederland te behouden. Spoor was trots op het Nederlandse imperium, trots op wat ons land Indië had gebracht: politieke eenheid, economische ontwikkeling, efficiënt, rechtvaardig en eerlijk bestuur. De bevolking erkende dat, daar was hij van overtuigd.

Maar, ten tweede: Nederland mocht na de oorlog niet terugkeren naar het oude, bevoogdende kolonialisme. Er diende, vond Spoor, een nieuwe relatie tussen beide volken te komen, een van ‘partnerschap’. Blank en bruin zouden voortaan samenwerken voor een betere toekomst, waarin Indonesiërs volwaardig zouden participeren maar nog wel onder Nederlandse leiding bleven staan. Indonesië diende onderdeel van het Koninkrijk te blijven. Samen verder gaan onder de Kroon, dat was Spoor’s devies. En ten derde: om dat te realiseren, diende afgerekend te worden met de nationalistische voormannen die zich hadden opgeworpen als de leiders van een toekomstige onafhankelijke Republiek Indonesië. Zij stelden in Spoor’s ogen niets voor: Soekarno, een opgeblazen praatjesmaker; Hatta, een onbetrouwbare cryptocommunist; Soedirman, de bevelhebber van de TNI, het Indonesische nationale leger, een brutale roverhoofdman.

En dan de TNI zelf: een samengeraapt zootje van terroristen, brandstichters en moordenaars, dat de Indonesische bevolking onderdrukte. Het Nederlandse doel moest zijn de Republiek terzijde te schuiven en de TNI te verslaan en elimineren, zodat een politieke regeling bereikt kon worden met nieuwe, betere vertegenwoordigers van het Indonesische volk.

Daartoe ontwierp Spoor een strategie van twee ‘speerpunten’: een verrassingsoffensief te land, ter zee en in de lucht, met inzet van alle beschikbare middelen – bekend geworden als de ‘Politioenele Acties’ – om de TNI te verslaan; en een tweede fase van ‘pacificatie’, de uitschakeling van de her en der achtergebleven lokale strijdgroepen en bendes. Hij oefende sterke pressie uit op de landvoogden Van Mook en later Beel in Indië, en op het kabinet in Den Haag, om de zijns inziens heilloze weg van onderhandelen met de Republiek te staken. Met Soekarno en de zijnen zou toch nooit een akkoord gesloten kunnen worden. Hij wilde dat het leger de kans kreeg de Republiek en de TNI uit te schakelen, waardoor de voorwaarden voor het bereiken van een duurzame politieke oplossing geschapen zouden worden. Maar toen het leger die kans eindelijk kreeg, met de twee Politioenele Acties, bracht dat geen oplossing. Sterker nog, het maakte een oplossing eerder moeilijker te bereiken.

Toen Spoor op 25 mei 1949 op 47-jarige leeftijd aan een hartaanval overleed, was hij zwaar overwerkt, uitgeput en een zenuwinzinking nabij. Zijn strategie was op een mislukking uitgedraaid. Het Van Roijen-Roem-akkoord opende de weg naar de Indonesische onafhankelijkheid. Hij had de kracht van het Indonesische nationalisme onderschat en die van Nederland, dat internationaal alleen kwam te staan, overschat. En ten slotte had hij volstrekt geen rekening gehouden met de mogelijkheid dat de TNI een succesvolle guerrilla zou kunnen voeren. Hij werd begraven te midden van ‘zijn’ soldaten op ereveld Menteng Pulo.

Jaap de Moor is als militair historicus verbonden aan het NIMH. Van zijn hand verschenen o.a. *Generaal Spoor; Triomf en tragiek van een legercommandant*, uitgeverij Boom, Amsterdam 2011, en *Westerling’s oorlog; Indonesië 1945-1950*, uitgeverij Balans, Amsterdam 1999 (alleen tweedehands of in de bibliotheek verkrijgbaar).

Bersiap

Lied van de vrijheid

Lin Scholte

Chinese vrouwen rouwen om hun
doden, collectie KITLV

Britse militairen, onder wie
Gurkha's, ontzetten een
interneringskamp, collectie Museon

Tijdens de Bersiap, de golf van geweld die opkwam in het machtsvacuüm na de capitulatie van Japan, najaar 1945, en pas in de loop van 1946 in hevigheid afnam, waren behalve de Japanners en Indonesiërs die aan het koloniale bestuur hadden deelgenomen, vooral Indische mensen en Chinezen vogelvrij. Lin Scholte (1921-1997), dochter van een Hollandse KNIL-militair en een Javaanse moeder, schreef een onopgesmukt, klein maar krachtig oeuvre over de belevenissen van haar familie, van de jeugd van haar ouders tot aan het leven in Nederland, na de repatriëring. Onderstaande passage beschrijft de angst en dreiging die ze tijdens de Bersiap aan den lijve ondervonden.

Uit kampung Pakis waren veel Indo's vertrokken; ze waren naar de stad verhuisd. Ook ik was op zoek geweest naar een ander onderkomen. Ik vond dat in een garage die nog bezet was door een andere vrouw met twee kinderen. Zodra in het hoofdgebouw een kamer vrijkwam, zou Corrie die nemen, zodat ik mijn kinderen dan bij me kon halen in de garage. Het huis stond in de Setailstraat, vlak achter de Dierentuin.

Onrust en angst groeiden. Mam hield de jongens thuis; zelf staakte ze haar verkoop. Dat werd toch niets meer, want ieder dacht aan eigen lijfsbehoud.

Berichten drongen overal door: de Japanners werden als varkens afgeslacht. De vrouwen en kinderen uit de kampen waren vrij! Ze reden door de stad in betjaks en trams. De oorlog was afgelopen, heette het, maar de oorlog begon toen pas goed. Pak Tiäch, de oude waterdrager die wij kenden als de kalmte en

goedheid zelf, ontpopte zich als een god der wrake. Hij kwam op een middag, niet om zijn gewone portie lekkers te kopen, maar om een bloedbesmeurde samoerai (Japans zwaard) te laten zien. Fanatiek ermee zwaaiend demonstreerde hij de vrouwen hoe 'vakkundig' hij dit wapen had gehanteerd.

De hetze richtte zich tegen de blanda's (Hollanders) en hun nakomelingen. Dat werd zelfs in kampung Pakis merkbaar. Mam werd niet langer behandeld met de égards waarmee de bevolking haar voorheen tegemoet trad. Schimpscheuten werden openlijk geuit, bedekte dreigementen. Mam, Koetis en Soe waren het erover eens: het was niet langer verantwoord mijn kinderen in kampung Pakis te houden. Vooral mijn zontje Peter was zo blond en blauwogig als een totok (pur-sang Europeaan). Er gold al een tijd een soort verbod voor alle blanda's. Hun werd geraden zich niet meer op straat te vertonen. De bestaande overheid stond niet in voor hun veiligheid. Mam besloot van twee kwaden het minst erge te kiezen, en riep de hulp in van buurman Pardi die bij de volkspolitie was ingedeeld. Op Mams verzoek begeleidde hij Corrie en mijn kinderen naar het huis in de Setailstraat. Allen wachtten gespannen op Corries terugkeer. Soe zat stil, ineengedoken op de êmpèran (galerij) voor de deuropening. In gedachten volgden de vrouwen de weg die Corrie en de drie kleintjes met hun begeleider moesten gaan. Toen Corrie eindelijk na een uur aan het eind van het pad tussen de huizen verscheen, ging een zucht op van verlichting. Corrie kwam naderbij en hurkte neer bij haar moeder. Zacht vroeg Soe: "Zijn ze bij hun moeder?" Corrie knikte glimlachend.

'Weg met de blanda's! Dood aan alle blanda-

honden!' klonken de kreten door de stad. Het waren geen loze dreigementen. Ze werden letterlijk uitgevoerd. 'Laten de blanda's zich opnieuw concentreren in de kampen waar wij ze beter kunnen beschermen,' klonk het over de radio. In alle woonwijken en stadskampungs stonden, al sinds de Jap er kwam, luidsprekers opgesteld. Iedere ingezetene was in staat elke boodschap te beluisteren. Veel blanda's – zowel totoks als Indo's – gaven gehoor aan de oproep. Anderen deden het niet omdat ze het niet vertrouwden. Dachten aan een opgezette val waaruit ze niet levend tevoorschijn zouden komen. Britse troepen, waaronder de Gurkha's (Indiase militairen), kwamen de rust en de orde herstellen. De Indonesische nationalist stelden zich te weer. Er braken gevechten uit in de straten; fel en bloedig. Mam en haar gezin bleven meestal binnenshuis; vertoonden zich nauwelijks meer op het erf. Om vooral maar niet te provoceren. De voedselvoorraad was nog maar gering, want verkopers vertoonden zich nergens langs de huizen. De pasar (markt) van Wonokromo was niet geregeld open en de kooplieden waren er schaars. De blanda's werden daaruit weggejaagd; de kooplieden mochten hen niets verkopen.

De boycot was volledig. Op straffe des doods – naar de letter uitgevoerd – was het de Indonesiër verboden hen aan voedsel te helpen. Koetis en Mam hoopten maar dat de voorraad beras (rijst) en bonen bij mij het langer zou uithouden dan gepland was. Mam had Koetis ervan weerhouden mij wat te brengen. 'Niét doen, niet provoceren, niemand is ermee gebaat,' zei ze.

Op een middag toen Mam haar dutje deed, gingen Herman en Bernard op het erf op vogeljacht met hun

katapult. Zonder erg dwaalden ze verder af tot de kampungrand. De jongens wisten ergens verderop het voormalig schietterrein te staan van het Knil. Lood als projectiel voor hun katapult zou doeltreffender zijn dan kiezelsteentjes, meenden ze. Ze bereikten het terrein en groeven naastig alle platte loodfragmenten uit die ze konden vinden. Tevreden met hun oogst verlieten de broers het terrein weer. Aan de kampungrand stuitten de jongens op een troep pelopors (een in die tijd ongeorganiseerde stoottroep). 'Merdëka!' brulden zij in koor met opgeheven vuist. De broers beantwoordden timide de groet op dezelfde wijze. Zij werden herkend als Indo-blanda's. Op hetzelfde ogenblik weerklonk de kreet: 'Sia-aaa-ap!' (Maak je klaar; hier voor de aanval). In een oogwenk zagen Herman en Bernard zich ingesloten door de pelopors. Sommingen waren niet ouder dan zichzelf. Ze waren uitgerust met slag- en steekwapens, bambu runtjing (polsdikke bambu met schuingesneden, daardoor scherp uiteinde) en zelfs een automatisch geweer.

'Jullie zijn blanda's. Wát zoeken jullie hier?' vroeg een oudere. 'Het zijn spionnen, maak ze af!' schreeuwde een ander. De pelopors drongen dichter op, duwd en rukten aan de broers.

'Zeg op. Wat deden jullie hier?' riep de eerste spreker weer. Herman stotterde, kon niet uit zijn woorden komen. Bernard nam het woord en legde uit waar ze waren geweest. Rukkende, plukkende handen fouilleerden de broers op verborgen wapens. Ze vonden alleen de stukjes lood.

'Zie je wel, wat zei ik jullie, lôód hebben ze. Om pèllors (kogels) van te smelten!'ilde er één. 'Neen broeder,' zei Bernard, 'wij wilden deze

stukjes lood gebruiken voor onze katapult om vogels te schieten. Om het vlees; we hebben al zo lang niets te eten.'

'Ziedaar het bewijs dat ze onze vijanden zijn. Maak er korte metten mee. Dood aan de vijand, dood aan de blanda!' riepen de mannen dooréén. Zij drev en de broers voor zich uit, het terrein weer in. Na een tiental meters hielden ze halt. Iemand bond de jongens de handen op de rug. Ze moesten knielen. De jongen met het automatische geweer schoof de veiligheidspal terug; het klonk als knapte er een droge tak. De blauwe loop glansde in de zon.

'Verspilling van patronen, niet doen!' riep er één. De schutter aarzelde.

'Gebruik het slagwapen maar,' ried een ander. De mannen werden het er niet over eens. Eentje opperde dat ze bezwaarlijk de lichamen straks zo maar konden laten liggen.

'Begraaf jij ze dan!' riepen enkelen hem toe. 'Neen, laat ze zelf een gat graven; zoals de Japanners dat altijd lieten doen,' suggereerde een ander.

Zo werden de jongens van hun boeien ontdaan om hun eigen graf te kunnen delven. Dat deden ze, met graafstokken en met hun handen, voortdurend aangespoord voort te maken.

Een koopvrouw, teruggekeerd van de pasar in Wonokromo, passeerde de groep van een afstand. Ze verliet het pad en liep op hen toe. Ze herkende de gravende broers, en begréép. 'Wat zijn jullie met ze van plan?' riep ze uit. 'Vrouw, ga weg en bemoei je hier niet mee,' werd haar gezegd. Maar de vrouw ratelde opgewonden voort: 'Ik kén deze jongens. Ik ken hun

moeder goed; zij is van ons rás. Zij is altijd goed voor ons geweest. Doe haar zonen niets, laat ze gáán. Ze wonen ginds, beneden bij de brug; ga maar kijken als je me niet gelooft. Ik zég jullie: doe ze niets! Laat ze gáán!' De vrouw hield hardnekkig haar pleidooi. De mannen werden overtuigd en sommeerden de broers te verdwijnen.

Thuisgekomen kregen ze ervan langs omdat ze het erf waren af geweest. Tegen hun gewoonte zeiden ze niets terug; ze zaten er maar stil en bleek bij. De enige die hun gedrag ongewoon vond was Koetis. Ze ondervroeg ze net zo lang tot ze de geschiedenis hoorde. Maar niet dan nadat ze eerst had moeten beloven om er hun moeder niets van te vertellen.

Bibi Koetis voor altijd, waaruit bovenstaand hoofdstuk afkomstig is, maakt onderdeel uit van de *Verzamelde romans en verhalen* die in 2007 verschenen bij Stichting Tong Tong.

Puputan Margarana

Zoektocht naar een gezamenlijke geschiedenis

Anne-Lot Hoek

Bali, 20 november 2014. Vele Balinezen komen vandaag bijeen op de heldenbegraafplaats van Marga, in de provincie Tabanan. Veteranen in legeruniform met gele baretten, militaire hoogwaardigheidsbekleders in vol ornaat en kleurrijk uitgedoste vrouwen betreden het voor-malige strijdtoneel. Op deze datum in 1946 werden hier na een klopjacht van maanden bijna honderd verzetsstrijders geliquideerd door het Nederlandse leger.

Door vuur vanaf de grond en granaten die vanuit een Piper cub naar beneden kwamen, werd met het laatste restant van de ooit meer dan duizend leden tellende verzetsgroep afgerekend. Dit hoogtepunt van de strijd tegen het Nederlandse kolonialisme wordt op Bali de ‘Puputan Margarana’ genoemd. De strijd tot het einde, naar het voorbeeld van de Balinese vorsten die zich in 1906 en 1908 op leven en dood verzetten tegen de Nederlandse machtsovername. Op het grote grasveld voor de meer dan duizend grafzuilen van gevallen strijders klinkt tromgeroffel en trompetgeschal. Ook wordt er door een megafoon vaak ‘merdeka’, vrijheid, geroepen. Onder de gesneuvelden bevond zich verzetsleider I Gusti Ngurah Rai, een aristocratische Balinees die was opgeleid tot KNIL-officier en tijdens de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd de kant van de Republiek koos.

Tweedracht

Ngurah Rai is een van de officiële verzetshelden van de Indonesische onafhankelijkheidsstrijd. Op het 50.000 roepbiljet prijkt zijn beeltenis en de luchthaven van Denpasar is naar hem vernoemd. In de Nederlandse geschiedschrijving en ook in de maatschappelijke discussie is er weinig aandacht besteed aan de periode 1945-1950 in de gebieden buiten Java, zoals Bali. Het paradijselijke eiland staat daarbij ook nog eens symbool voor harmonie en vredelievendheid, waardoor weinig mensen in Nederland bekend zijn met de bloedige vrijheidsstrijd die daar ook heeft plaatsgevonden. Maar het regionale verhaal van Bali vertelt juist op kleine schaal veel over de complexiteit van de dekolonisatieoorlog. Zo was het geen strijd die uitsluitend tussen Nederlanders en Balinezen werd gevoerd. In de periode 1945-1950 woedde er op Bali een burgeroorlog waarin er niet alleen door de Nederlanders stevig werd opgetreden tegen het Balinese verzet, maar waarin Balinezen onderling ook keihard afrekenden met collaborateurs die met de Nederlanders samenwerkten, of daarvan werden verdacht.

Collaborerende Balinezen, zoals de radja's, werden op hun beurt door de Nederlanders bewapend en gingen zo met eigen milities hun opstandige landgenoten te lijf. De gewone Balinees kwam daardoor – net als de Javanen en andere Indonesische burgers – op tragische wijze knel te zitten tussen twee partijen die hem

dwongen te kiezen tussen het pro-Nederlandse en het pro-Republikeinse kamp.

Maar niet alleen was er tweedracht onder de Balinezen onderling, ook het Nederlandse leger was allesbehalve een eenheid te noemen. Op 2 maart 1946 landde de KNIL-eenheid Gadjah Merah (later de Bali/Lombok Brigade) met zo'n tweeduizend man op het strand van Sanur om Bali opnieuw te bezetten. Het waren voornamelijk oud-krijgsgevangenen die zware ontberingen aan de Birma-spoorweg hadden doorstaan en na de capitulatie van Japan meteen getraind waren voor de strijd tegen het Indonesische vrijheidsstreven. Hun achtergrond werd gekleurd door oorlogstrauma's en gevoelens van wraak tegen de Indonesische extremisten die hun familieleden hadden vermoord tijdens de Bersiap-periode op Java. Ook waren zij bijna allemaal in Indië geboren en getogen, en hadden dus een koloniale achtergrond. Daardoor waren zij aan bepaalde maatschappelijke en sociale verhoudingen gewend en waren velen van hen ook gemotiveerd te vechten voor het behoud van hun land. Die factoren droegen ertoe bij dat zij harder tegen het Balinese verzet optraden dan de oorlogsvrijwilligers uit Nederland. Dat waren jongens die in het verzet tegen de Duitse bezetter hadden gevochten en tot doel hadden de mensen in Nederlands-Indië van de Japanners en de Indonesische extremisten te bevrijden, zoals de Canadezen hen bevrijd hadden. Volgens oud-verzetsman Charles Destree (1926), die met het bataljon Stoottroepen 8(4)-RS in juli 1946 op Bali landde, spraken de oorlogsvrijwilligers uit Holland en het Nederlands-Indische KNIL daardoor een andere taal. Maar ook binnen het KNIL zelf was er verschil tussen de mannen die de jappenkampen aan de Birma-spoorweg overleefd hadden en de Molukse compagnieën waarmee de Bali/Lombok Brigade later werd aangevuld. Oud-KNIL-sergeant Feddy Poeteray (1923) herinnert zich dat die groepen min of meer afzonderlijk van elkaar opereerden en er met hen niet hetzelfde saamhorigheidsgevoel was als de oud-krijgsgevangenen onderling erg sterk hadden.

Nasleep

De oorlog zelf was complex, maar de nasleep was

Balineze veteranen tijdens de herdenking van 20 november 2014, foto Anne-Lot Hoek

nog veel complexer. De grote verdeeldheid die er in de Balinese samenleving was ontstaan door de vrijheidsstrijd, maar al veel eerder door het Nederlandse koloniale bestuur in de hand was gewerkt, zette zich in de jaren daarna gewelddadig voort. De climax van geweld kwam in 1965, toen een staatsgreep op Java het startsein gaf voor een weergaloze geweldsgolf waarbij ongeveer 100.000 Balinezen door hun naasten werden vermoord.

De verdeeldheid onder de bevolking tijdens de oorlog en zijn nasleep zal er zeker toe bijgedragen hebben dat de herdenking van de Puputan Margarana vandaag juist een symbool vormt voor eenheid onder de Balinezen. Op deze dag heerst er een stemming van saamhorigheid, bij het graf van Ngurah Rai worden offerandes gelegd en families picknicken gemoedelijk rondom het graf van een gesneuvelde verwant. Maar ook wordt de strijd gepresenteerd als metafoor voor waarden als idealisme en dapperheid. De precieze historische feiten doen er voor de gemiddelde Balinees minder toe, zegt de Balinese historicus Anak Agung Bagus Wirawan van de Udayana Universiteit in Denpasar. De strijd is onderdeel geworden van het palet aan mythen en godenverering waaraan de Balinese cultuur rijk is. De manier van herdenken en de rituelen daaromheen – zoals het ronddragen van de bezittingen van Ngurah Rai in een gouden kist – laten ook zien hoe iedere strijd en zijn nagedachtenis een eigen identiteit kent.

Ondertussen spreidt de Hollandse toerist op 20 november nietsvermoedend zijn handdoek uit op een van de parelwitte stranden. En ook aan veel Nederlandse veteranen die in de periode voor of na de Puputan Margarana op het eiland vochten, gaat de onbekende gebeurtenis voorbij. Tijdens de herdenkingsceremonie bij Marga zijn vrijwel nooit Nederlanders aanwezig. Maar alhoewel er vaak onheilsPELLend ‘Belanda’ door de megafoon klinkt, is er op Bali nauwelijks wrok tegen de Nederlanders. Volgens Wirawan zit het ook in de aard van de Balinees om ervoor te zorgen dat mensen van buitenaf zich welkom voelen op het eiland. Nederlanders die op Bali op vakantie zijn, zien daarin vaak de bevestiging dat het uitdiepen van de geschiedenis onnodig of onwenselijk is. Dat we ons maar beter, net als de Balinezen, op een positieve manier op de toekomst kunnen richten. Maar voor Wirawan is onderzoek naar de gezamenlijke historie zeer welkom. Niet alleen omdat het een belangwekkende geschiedenis is, maar ook om een oude band nieuwe waarde te geven

Anne-Lot Hoek is historicus en journalist. Zij publiceerde eerder over de dekolonisatieoorlog in Indië in *NRC* en *Vrij Nederland* en doet momenteel onderzoek voor een boek over de periode 1945-1950 op Bali.

Aquarellen van oorlogsvrijwilliger Charles Destree die in 1946 op Bali landde

Koloniale strategie Kennis van het V.P.T.L. *Een kwestie van leven of dood!*

Lessen uit de Atjeh-oorlog

Barend Blom

Ter voorbereiding op de strijd in de archipel ontving iedere soldaat van de Koninklijke Landmacht een stapel stripboekjes: een geïllustreerde pocketversie van *Voorschrift voor de Politiek-politionele Taak van het Leger* (V.P.T.L.). Geen vermaak, maar *Een kwestie van leven of dood!*, zoals de titel niet naliet te benadrukken. Voor de staf werd het oorspronkelijke V.P.T.L. uit 1927 ongewijzigd herdrukt. Dit boekje had al lange tijd de leidraad gevormd voor het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger (KNIL). De opening maakt meteen duidelijk dat het KNIL een politieleger was:

‘Het leger heeft inzonderheid tot taak:

a: verzekeren van rust, orde en veiligheid

b: het geven van steun aan het gezag, het afdwingen waar nodig, van gehoorzaamheid aan gegeven bevelen, het beschermen van den goedgezinden bevolking tegen kwade elementen en dergelijke.’

Die geschiedenis schemert door in het gebruik van het eufemisme ‘politionele actie’ voor het optreden in de archipel in de jaren 1945-1949. Dat het V.P.T.L. het handboek van een politieleger was, blijkt ook uit de rest de inhoud, zowel in de verstripte versie als in het origineel. Een groot deel ervan behandelt patrouilletechnieken, hoe gevangenen te bewaken en inlichtingen in te winnen. Er wordt benadrukt dat geweld selectief gebruikt dient te worden: het verbranden van kampongs en plundering worden afgeraden omdat het de vijand slechts zou bemoeiden. Lessen die voor KNIL'ers als generaal Spoor gesneden koek waren: het opzoeken van verzetshaarden om deze vervolgens te ‘pacificeren’. Het KNIL was opgeleid met de theorie dat als de ‘extremisten’ geneutraliseerd konden worden, de rust vanzelf zou weerkeren.

Gericht geweld

Waar kwamen deze lessen vandaan? Zowel het idee van gericht geweld als de tactiek kwam uit de Atjeh-oorlog, een strijd die het leven kostte aan meer dan 100.000 Atjehers, 12.500 man koloniale troepen en nog een 25.000 dwangarbeiders in Nederlandse dienst. Wat we zien is in feite de strategie die ontworpen is door het onwaarschijnlijke duo Joannes Benedictus van Heutsz, de ervaren Indisch militair, en de wetenschapper Christiaan Snouck Hurgronje, oriëntalist en adviseur van de koloniale overheid, aangevuld met voorbeelden uit de praktijk.

Wat Van Heutsz en Snouck Hurgronje voorstelden als oplossing voor de slepende Atjeh-oorlog was gericht geweld tegen de door Snouck Hurgronje geïdentificeerde islamitische religieuze leiders. Hierbij moest de bevolking zo veel mogelijk gespaard worden om haar niet in de handen van de vijand te drijven. Een strategie die de militaire staf vijftig jaar later kon teruglezen in de V.P.T.L. als ‘een krachtige doch tevens

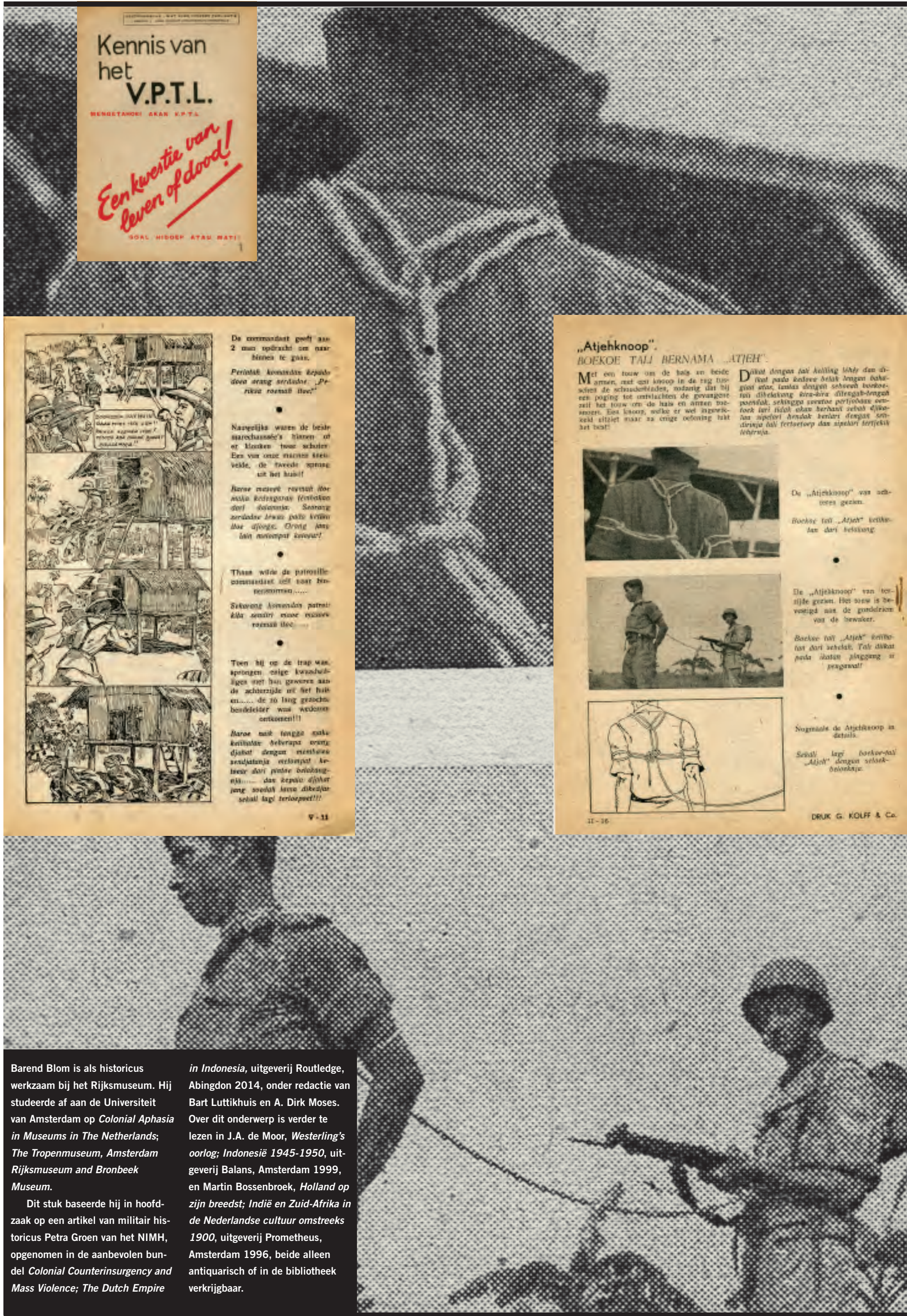
Joannes Benedictus van Heutsz, collectie KITLV

Willekeurig geweld

Wat het V.P.T.L. echter niet vermeldt, is dat de praktijk van de Atjeh-oorlog weerbarstiger bleek dan de theorie. Uiteindelijk vielen er tijdens het bewind van Van Heutsz op Atjeh 21.685 doden. Het bleek een misrekening te zijn dat er onderscheid gemaakt kon worden tussen de leiders en de gewone bevolking. Ondanks de successen die hij met zijn mobiele troepen behaalde, kon Van Heutsz de oorlog niet beëindigen: de guerrillaoorlog bleef doorslepen. Niet gericht geweld, maar willekeurig geweld bedoeld om angst te creëren, doet uiteindelijk het tij keren. In 1904 vernietigt generaal Frits van Daalen alle dorpen die weigeren zich te onderwerpen. Hierbij komen zo'n 3000 mannen, vrouwen en kinderen om. In de Tweede Kamer wordt het een ‘moordgeschiedenis’ genoemd. Ondanks de kritiek benoemt Van Heutsz Van Daalen tot militair gouverneur van Atjeh. Verdere wreedheden onder diens bewind komen al snel aan het licht, maar worden gezien als een militaire noodzakelijkheid. Van Heutsz vervolgt ondertussen zijn carrière met het onder Nederlands gezag brengen van de rest van de archipel. Alles volgens de inmiddels beproefde ‘Atjeh-methode’, een methode die in de praktijk heel wat gewelddadiger blijkt dan ze ooit was bedacht. De gemakkelijke acceptatie van het geweld door Van Heutsz had Snouck Hurgronje gedesillusioneer. Hij had het contact met Van Heutsz inmiddels verbroken.

De mythe gesneuveld

Het was uiteindelijk geweld dat de periode van rust die er heerste tussen 1914 en 1942 mogelijk had gemaakt, een rust gebaseerd op een regime van angst. Niet gericht, zoals Van Heutsz ooit had bepleit, maar willekeurig of om een voorbeeld te stellen. Maar het was het *ideaal* van gericht geweld dat het V.P.T.L. haalde. Een strategie die uitging van het idee dat de bevolking verlangde naar door Nederlands gezag ingestelde ‘rust en orde’. Een mythe die perfect paste binnen de Ethische politiek. De mythe kon blijven bestaan doordat er een angstcultuur was ontstaan; hierdoor konden zo'n 70.000 militairen en politieagenten een bevolking van 60 miljoen onder de duim houden. Maar dit veranderde met het verlies van het KNIL in 1942 tegen Japan. Nederland had zijn belangrijkste wapen, ontzag, verloren. Te veel militaire bevelhebbers geloofden echter nog steeds in de mythe van de Atjeh-oorlog: dat gericht geweld tegen ‘extremisten’ de gewone man het Nederlandse gezag weer zou doen omarmen. De mythe klapte voorgoed na de Tweede Politionele Actie. Ondanks het feit dat de Republikeinse leiders gevangen waren genomen, ontstond er een guerrillaoorlog. Maar nu zouden de Verenigde Naties verder koloniaal geweld niet accepteren. Niet lang daarna werd de soevereiniteit overgedragen aan de Verenigde Staten van Indonesië.

Barend Blom is als historicus werkzaam bij het Rijksmuseum. Hij studeerde af aan de Universiteit van Amsterdam op *Colonial Aphasia in Museums in The Netherlands; The Tropenmuseum, Amsterdam Rijksmuseum and Bronbeek Museum*.

Dit stuk baseerde hij in hoofdzaak op een artikel van militair historicus Petra Groen van het NIMH, opgenomen in de aanbevolen bundel *Colonial Counterinsurgency and Mass Violence; The Dutch Empire*

in *Indonesia*, uitgeverij Routledge, Abingdon 2014, onder redactie van Bart Luttkhuis en A. Dirk Moses. Over dit onderwerp is verder te lezen in J.A. de Moor, *Westerling's oorlog; Indonesië 1945-1950*, uitgeverij Balans, Amsterdam 1999, en Martin Bossenbroek, *Holland op zijn breedst; Indië en Zuid-Afrika in de Nederlandse cultuur omstreeks 1900*, uitgeverij Prometheus, Amsterdam 1996, beide alleen antiquarisch of in de bibliotheek verkrijgbaar.

Politionele Acties

Officier in dienst van de Republiek Indonesie

Alex Kawilarang

Alexander Kawilarang (1920-2000) was de zoon van een Menadonese KNIL-officier en hij volgde in Bandung de HBS, het Corps Opleiding Reserve-Officieren en de Koninklijke Militaire Academie en trainde zelf de cadetten van het KNIL. Na zijn ontsnapping uit krijgsgevangenschap wist hij de Japanners uit handen te blijven, raakte hij gewonnen voor het Indonesisch nationalisme en sloot hij zich aan bij het leger van de Republiek.

Tijdens de Eerste Politionele Actie was Kawilarang in West-Java brigadecommandant van de Siliwangidivisie, tijdens de Tweede Politionele Actie en de soevereiniteitsoverdracht troepencommandant en territoriaal bevelhebber in Tapanuli en Oost-Sumatra. Hij fungeerde ook als contactpersoon met de Engelse troepen.

Een aantal fragmenten uit zijn memoires *Officier in dienst van de Republiek Indonesië* geeft een inkijkje in de belevenissen van een Indonesische militair.

De veilige koloniale sfeer waarin ik was opgegroeid, werd plotseling door de Japanners verstoord. Oorlogse spelen had me als jongetje al aangetrokken en ik las dikwijls boeken over guerrilla- en antiguerrillastrijd, zoals het *Voorbeeldenboek VPTL* van het KNIL. Toen ik twaalf was – we woonden toen in Tarutung – mocht ik op een keer zelfs een hele dag mee met een patrouille op een antiguerrilla-oefening. [...]

Na mijn HBS koos ik voor de korte weg, dat wil zeggen, eerst CORO en daarna door naar de nieuwe KMA in Bandung. Mijn keuze valt makkelijk te begrijpen: ik trad simpelweg in de voetsporen van mijn vader. Mijn achtergrond wees louter en alleen in de richting van een militaire opleiding. In feite had mijn moeder natuurlijk liever gehad dat ik ingenieur of arts zou worden. Het spijt me voor haar, maar 't bloed

kruipt waar het niet gaan kan, hoewel iedereen wist dat een baan bij het KNIL niet veel geld in het laatje zou brengen. [...]

De gesprekken met de mensen met wie ik optrok, met de Indonesiërs in de fabriek en buiten mijn werk, gingen vaak over vrijheid. Uit de artikelen in de krant sprak in die tijd een levendige nationalistische geest. In mijn visie werd het nationalisme echter altijd gekoppeld aan het idee van verbroedering met de Jap- pen, die ik juist zo vreselijk haatte. Voor mij ging het daarom om een keuze tussen twee zaken die, en dat was nou eenmaal mijn ervaring, niet samen konden gaan: enerzijds nationalisme, anderzijds Japan. Mijn vertrouwen in Japanse beloften en afspraken was nihil. [...]

Over die enerverende gebeurtenis die op 17 augustus 1945 in Jakarta plaatsvond, de proclama- tie van onze onafhankelijkheid, hoorden wij pas de volgende dag van anderen en ook over de radio. Het deed mijn vrienden en mij, in gedachten druk bezig met de gebeurtenissen op Java, enorm veel. Mijn vaderlandsliefde, die toentertijd te Sungai Gerong bij Plaju al vorm begon te krijgen, zat nu onwrikbaar in mij verankerd. Ik had al veel gehoord over onze vrij- heid, over *Indonesia Merdeka*. [...]

Ik melde me en men noteerde mijn naam. Uit de korte gespreken in dat gebouw kwam ik te weten dat de Organisatie voor de Volksveiligheid (de BKR) die op 23 augustus 1945 in het leven geroepen was, vier dagen na haar oprichting op dit adres een afdeling had ingericht voor het district Jakarta. De actieve mensen daar waren [...] afkomstig van de *Peta, Gyugun Shidobu, Yugekitai Jakarta, Heiho, Keibodan, Seinendan* en het KNIL. Vele, mij niet onbekende oud-KNIL-mensen van Indonesische afkomst hadden de regering van de Republiek een telegram gezonden waarin ze hun steun betuigden en verklaarden dat ze klaarstonden om hun diensten aan te bieden. [...]

Het bleek dat generaal Urip Soemohardjo al een hoofdkwartier voor de TKR op poten had gezet. De TKR omvatte, evenals de BKR, de land-, lucht- en zeemachtonderdelen. Hij had ook een algemene staf georganiseerd, volgens het model van het vroegere Nederlandsch-Indisch Departement van Oorlog. Dus dezelfde opbouw als voorheen het KNIL. [...]

Kolonel Hidayat kwam mij begin juli 1947 op mijn ziekbed in Sukabumi opzoeken. Bij die gele- genheid sprak hij mede over de vorming van een 'gemeenschappelijke gendarmerie', een voorstel van de Nederlanders. In mijn visie was het kletsboek. Het was niet meer dan een tactische zet om de aandacht af te leiden en ons vervolgens aan te vallen. Kolonel Hidayat en het divisiehoofdkwartier voelden er even- min iets voor. We verwachtten dat de Nederlanders ons in één grote actie zouden aanvallen. Natuurlijk wilde ze zo snel mogelijk weer een 'Nederlandsch-In- disch' bestuur in Indonesië vestigen. In juni 1947 be- droeg de sterkte van Nederland al meer dan 100.000 soldaten, allen voorzien van de modernste uitrusting. Dat realiseerden wij ons drommels goed.

De militaire actie in de Brantasdelta werd op 17 maart 1947 met het gevecht om Mojokerto afgeslo- ten. Daarna dacht Nederland dat het onze militaire kracht had gebroken. Een grove misvatting van de kant van de Nederlanders. Zij hielden geen rekening met het vuur dat ons bezielde.

Dan breekt de Eerste Politionele Actie uit.

Vroeg in de morgen van maandag 21 juli 1947 stroomden de berichten over allerhande gevechten binnen. [...]

Wij wisten dat ons gebied niet te verdedigen was. Onze tactiek zou eerst gericht zijn op het vertragen van de opmars van de vijand. Dat zouden we kunnen verwezenlijken door wegen te ondermijnen, barriëden

Alex Kawilarang in bespreking met kolonel Thompson, 1948, collectie Bronbeek

op te werpen, anti-tankgaten te graven, bruggen te vernielen en kleine overvallen ('sluipschutters') te stationeren op enkele daarvoor geschikte plaatsen. Als de vijandelijke opmars doorzette, moesten we ons terugtrekken naar de volgende verdedigingslinie. De voertuigen en konvoien achter de voorste troepen van de vijand dienden eveneens door ons te worden aangevallen. Hiermee begonnen we pas na een paar maanden en bovendien op veel te kleine schaal; onze soldaten trokken zich snel terug en uit gebrek aan ervaring begonnen ze te laat met de guerrillastrijd in het gebied dat ze bij het begin hadden verlaten. De Nederlanders noemden hun operatie de Eerste Politionele Actie en zij duurde in hun ogen slechts twee weken. Wij noemden het (militaire) agressie-I of vrijheidsstrijd-I en in onze optiek had de strijd zes maanden geduurd, namelijk tot de ondertekening van het Renville-akkoord. [...] Volgens mij kon het Renville-akkoord geen definitieve oplossing zijn. Er zou beslist nog een militaire actie komen. Hoe het allemaal zou aflopen bleef natuurlijk nog een vraag- teken. Maar één ding was zeker: ons hart wees de weg en dat betekende dat heel ons vaderland vrij en soeverein moest zijn.

In mei 1948 wordt Kawilarang naar Sumatra overge- plaatst. Daar stelt hij orde op zaken tussen de onder- linge strijdende partijen, leidt hij de guerrilla tijdens de Tweede Politionele Actie en aanvaardt eind decem- ber 1949 de overdracht van het militaire gezag.

Begin december gaf ik aan al onze sectoren de vol- gende instructie door, welke ik nog vele malen verdui- delijkte en benadrukte tijdens mijn inspectiebezoeken aan de sectoren I, II en IV.

'Iedereen moet begrijpen dat hoe verder de Nederlanders oprukken, des te moeilijker het voor hen wordt hun verbindingen te controleren. Of anders

geformuleerd, wij kunnen dan veel makkelijker hun konvoien aanvallen. En bovendien komen hun posten op aanzienlijke afstand van elkaar te liggen. Wij moeten toeslaan als sluipschutters en dan weer verdwijnen, Nederlandse konvoien aanvallen en het patrouilles lastig maken naar hun bases terug te keren enz. In die situatie moeten we ook het verzet van de bevolking aanmoedigen, in het bijzonder mensen stimuleren tot het in de gaten houden van vijandelijke patrouilles; de gewone man moet voor ons uitzoeken waar de vijand heen gaat en ons verslag doen. Daarom moet onze band met het volk altijd uitstekend blijven.'

De troepen uit sector-III traden tijdens agressie-II de vijand vol zelfvertrouwen tegemoet; ze vertoonden geen spoorje verwarring of paniek. Hetzelfde gold voor de bevolking. De mensen bleven uiterst beheerst. agressie-II verliep zodoende heel anders dan over agressie-I was opgetekend in de officiële verslagen van het opperbevel van Sumatra, want die stonden bol van de oproeren, plunderingen, rampokkerijen en barbaarse moorden in het gebied, waar toen groten- deels de dienst werd uitgemaakt door de strijdgroep 'Wilde tijger', die los stond van de TNI. De meeste slachtoffers waren tijdens agressie-I onder evacués gevallen. Nu viel het gebied onder het gezag van onze regeringstroepen. [...]

Toen we hoorden dat Yogya niet langer door de Ne- derlanders werd bezet en dat de troepen van overste Soeharto de stad zouden binnentrekken, begrepen we dat het bevel om een staakt-het-vuren in acht te ne- men niet lang meer op zich zou laten wachten. Over de onderhandelingen tussen Indonesië en Nederland in Jakarta had ik zo mijn twijfels. Aan het overleg werd niet deelgenomen door de ministers van onze Noodregering en ook onze opperbevelhebber, generaal Sudirman, die we allen zeer bewonderden, was er niet bij. Wat was het standpunt van Sudirman? We wisten

het niet, we wisten alleen dat hij niet erg gezond was, hoewel hij desondanks nog steeds in de jungle ver- bleef om de guerrillastrijd te leiden. Voor mij was zijn instructie 'De strijd moet verder gaan. Ieder gebied heeft zijn eigen strijdwijze' genoeg.

De wapenstilstand ging op Sumatra pas in op 15 augustus 1949 00.00 uur. Agressie-II had bijna acht maanden geduurd. [...]

Op 27 december 1949 om 17.30 uur vond op het stafbureau van het Nederlandse leger aan de Jalan Serdang in Medan de overdracht plaats van het Troepen & Territoriaal gezag over Noord-Sumatra van Nederland aan Indonesië. Ik ontving het bevel over Noord-Sumatra van generaal-majoor Scholten, de Nederlandse commandant.

Officier in dienst van de Republiek Indonesië werd in 1990 uitgegeven en vertaald door P.H. Geurink van Warung Bambu. Het boek is alleen antiekwaarschijnlijk nog te krijgen.

Bewapende burgers

Herman Keppy

Hutkoffer van luitenant Spier, collectie Bronbeek

Vanwege heldhaftig optreden tijdens de strijd op Java zijn 1e luitenant T.E. Spier en sergeant G.N. Hakkenberg beloond met de Militaire Willems-Orde. Opvallend genoeg voerden beiden bij hun acties soldaten aan die officieel geen militair waren.

De eerste 'Nederlandse' troepen die op 8 en 9 oktober 1945 bij Batavia aan land gaan, zijn manschappen van het KNIL. Hoewel gering in aantal en slechts licht bewapend treden zij meteen op in de wanorde die in stad en omgeving heersen. Al snel worden ook burgers bewapend. In Tangerang bijvoorbeeld laten KNIL-soldaten vuurwapens achter bij de Chinese inwoners op wie de pemuda's het vooral hebben gemunt. Wanneer de militaire macht zich over Indië uitbreidt, zullen ook planters en ondernemingswachten van wapens worden voorzien. Gaat het hier om het bewapenen van burgers om zichzelf te verdedigen, elders worden vrijwilligers uit de plaatselijke bevolking gerekruteerd, om actief tegen Indonesische gevechtsgroepen te strijden.

Employés Speciale Diensten

Zo heeft het Korps Mariniers dat in maart 1946 op Oost-Java is geland, een nijpende behoefte aan gidsen en tolken. Die kunnen alleen onder lokale jongens en mannen worden geworven, omdat zij de diverse talen spreken en land en omgeving kennen. Zij worden als burgers gecontracteerd met de titel 'Employé Speciale Diensten' (ESD). Maar hun taak gaat veel verder dan die van tolk en gids, constateert de commandant Mariniersbrigade, de kolonel der Mariniers W.A.J. Roelofszen, in een brief van 12 maart 1947 gericht aan de commandant zeemacht Nederlands-Indië: 'Het is gebleken, dat het praedicaat "tolk" een onjuiste weergave is van de militaire aard van het werk, hetwelk door dit personeel wordt verricht. Ik moge de bijzondere aandacht van Uwe Excellentie vragen voor het feit, dat het grootste deel van het personeel hetzelfde werk verricht als de militairen in voorste lijn. Zij zijn geüniformeerd en bewapend en lopen door de bijzondere aard van hun werk vaak zelfs grootere risico's dan de infanteriepatrouilles [...].'

De ESD'ers worden ingedeeld bij de Veiligheidsdienst Mariniersbrigade (VDMB) waartoe ook sergeant der mariniers Giovanni Narcis Hakkenberg (1923-2013) behoort. Hij schat het totaal aantal ESD'ers op ongeveer 130 man. Zij assisteren hem bij de acties waarvoor hij tot ridder 4e klasse der Militaire Willems-Orde wordt benoemd. Dit vanwege: 'Het zich in de strijd onderscheiden hebben door uitstekende daden van moed, beleid en trouw als commandant van een detachement van de Veiligheidsdienst van de Mariniersbrigade van september 1947 tot mei 1949 bij de bestrijding van terroristische bendes in Oost-Java, waarbij hij aan het hoofd van een zeer kleine groep – soms niet sterker dan drie tot vijf man – met een fanatieke aanvalsgesest deze numeriek sterkere en goed bewapende

benden wist op te sporen en verrassend aan te grijpen, hun daarbij gevoelige verliezen aan manschappen en wapenen toebrengend [...].'

In zijn – overigens niet gepubliceerde – bijdrage aan het boek *De laatste man* van Wim Hornman schrijft Hakkenberg dat de ESD'ers 'meestal meteen met de harde werkelijkheid in de strijd' werden geconfronteerd. 'Niettegenstaande zij niet onder de krijgstucht waren geplaatst, liep alles heel vaak buiten verwachting toch goed en waren zij volwaardige mariniers. [...] De ESD'er in het algemeen heeft bij de uitoefening van zijn taken heel veel moed, doortastendheid en kameraadschap aan de dag gelegd. In het kort gezegd, men kon altijd op ze rekenen.'

Speciale Troepen Groep Spier

Ook de Speciale Troepen Groep Spier die actief zijn op West-Java gelden als niet-militairen. Die troepen bestaan uit vrijwilligers: Menadonezen, Molukkers, Javanen, Soendanezen en Timorezen, bewapend met het Lee Enfield-geweer en de klewang. Ze zijn toegevoegd aan het 6e Regiment Veldartillerie (6 RVA) behorende tot 2de Infanterie Brigadegroep van de 7 December Divisie. Hen soldij wordt aanvankelijk uit de inlichtingpot bekostigd; later via het Binnenlands Bestuur (BB) dat hen indeelt bij de politie (deze informatie is opgetekend uit het nog niet gepubliceerde boek *Succes in een verloren oorlog* van Ben Bouman, voormalig luitenant bij 6 RVA).

Hun commandant, Tivadar Emile Spier (1916-2010), wordt op 14 mei 1955 benoemd tot ridder 4e klasse der Militaire Willems-Orde wegens: 'Het zich in de strijd onderscheiden hebben door uitstekende daden van moed, beleid en trouw als commandant van de afdeling "Speciale Troepen Groep Spier", welke voor een militair politieke taak was toegevoegd aan het 6e Regiment Veldartillerie van de 7 December Divisie, in het

tijdvak van Augustus 1947 tot medio 1949 in West-Java. Deze door hem uit inheemse vrijwilligers samengestelde en naar hem genoemde, van één peloton allengs tot een sterkte van ongeveer 250 man uitgegroeide afdeling wist de toenmalige 1e luitenant Spier op een zodanige moedige beleidsvoet en succesvolle wijze aan te voeren en tot een strijdvaardige eenheid te vormen, dat aan hem in het toenmalige territoriaal gebied van de 7 December Divisie (West-Java) de uitvoering van talrijke zuiveringsacties werd toevertrouwd.'

Een aantal van die acties wordt benoemd, waaronder die van februari 1949 bij Rantjanatjan. De Speciale Troepen wisten 'een met enige honderden man onder-
nomen infiltratie van de Siliwangi-Divisie met achterlat-
ting van vele doden en wapens beslissend te verijdelen'.
De 7 December Divisie maakt daarnaast nog gebruik
van andere bewapende vrijwilligers die worden aange-
duid met 'Hare Majesteits Ongeregelde Troepen' (HA-
MOT). Een naam niet van humor gespeend, ware het
niet dat deze vrijwilligers, net als de mannen van Spier
en de ESD'ers, berucht raken om hun harde optreden.

Overbodig

Met de soevereiniteitsoverdracht in zicht zijn zowel de ESD'ers van het Korps Mariniers als de Speciale Troepen van de 7 December Divisie overbodig geworden. Wat is er gebeurd met deze vechtojassen die voor Nederlands volk en vaderland de hete kolen uit het vuur haalden?

De meesten van deze mannen lijken aanvankelijk ondergebracht bij KNIL-onderdelen, maar dat leger wordt in december 1950 opgeheven. Op Oost-Java zijn de ESD'ers hun leven niet zeker: er blijkt een Indonesische zwarte lijst te bestaan waarop hun naam prijkt. Als de eersten worden vermoord, grijpt de mariniersleiding in en evacueert ze veel mogelijk ESD'ers. Hakkenberg schrijft: 'Na de overdracht op 27

Medicijnkist van luitenant Spier, collectie Bronbeek

Bewapende 'burgers', in dit geval Employés Speciale Diensten van het Korps Mariniers bij Babat (Java) in 1949.

december 1949 vertrok een grote groep VDMB-ESD'ers naar het voormalig Nederlands Nieuw-Guinea en werd vergeten! Nu is het merendeel van hen in Nederland.'

De Speciale Troepen Groep Spier verdwijnen in de anonimiteit van het onafhankelijke Indonesië. Hun voormalig commandant trekt zich het lot van zijn mannen aan. Hij keert snel na de overdracht terug naar Indonesië en doet onderzoek. Hij vertelt daarover aan ex-collega Ben Bouman: 'Een paar waren doodgeschoten door de TNI uit wraak, maar van de totaliteit – van 90% – weet ik niets. Jammer! Ik weet niet wat er met ze gebeurd is.'

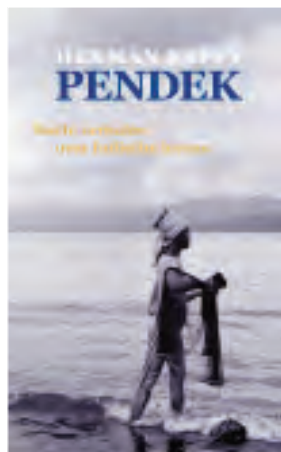
En de HAMOT, de ondernemingswachten, gemilitariseerde politie en talloze andere bewapende burgers die aan Nederlandse zijde midden in het oorlogsgeweld hebben gestaan? Over het algemeen zullen zij in Indonesië zijn gebleven, waar zij in ieder geval geen militair pensioen hebben genoten. Naar hun verdere lot kan men slechts gissen.

‘Een naam niet van humor gespeend, ware het niet dat deze vrijwilligers, net als de mannen van Spier en de ESD’ers, berucht raken om hun harde optreden.’

Herman Keppy is schrijver en journalist. Hij schreef eerder over dit onderwerp in de bundel *Pendek; Korte verhalen over Indische levens*, uitgeverij West, Amsterdam 2013.

De studie van oud-beroeps militair Ben Bouman naar de verrichtingen van de Speciale Troepen Groep Spier zal naar alle waarschijnlijkheid in de loop van 2015 verschijnen onder de titel *Succes in een*

verloren oorlog. Eerder promoveerde hij op *Van drie kleur tot rood-wit; De Indonesische officieren uit het KNIL (Sectie Militaire Geschiedenis, Den Haag 1995)* en publiceerde hij *Ieder voor zich en de Republiek voor ons allen; De logistiek achter de Indonesische Revolutie 1945-1950*, uitgeverij Boom, Amsterdam 2006. Beide uitgaven zijn alleen antiquarisch of in de bibliotheek verkrijgbaar.

Getuige in opdracht

De val van Djokja door de ogen van Mohammad Toha

Remco Raben

Mohammad Toha was al aan het kwakkelen toen ik hem voor het eerst bezocht, in januari 1999. Zijn stem bibberde, hij was motorisch niet erg sterk. Een broze, beetje nerveuze man, ondanks zijn jeugdige leeftijd van 62 jaar. Het was ook niet de beste tijd. De crisis had in Indonesië hard toegeslagen. Om de problemen het hoofd te bieden had hij besloten zijn waarschijnlijkste dierbaarste bezit aan het Rijksmuseum te verkopen.

Toha opende zijn koffers en vertoonde de kleinoden waarvoor ik was gekomen: een paar stapels kleine aquarellen van de inval van de Nederlandse troepen van Djokjakarta in december 1948 en de daaropvolgende bezetting. Het zijn wonderbaarlijke schilderijtjes; hoewel zonder veel precisie geschilderd, geven ze een sterk realistische indruk van de dramatische gebeurtenissen in Djokjakarta. De geschiedenis ontrolt zich voor onze ogen.

Schilders van de revolutie

Het indrukwekkende van de schilderijtjes is het documentaire karakter – en de wetenschap dat een kinderhand ze maakte. Dat documentaire is niet toevallig. Begin januari 1946 was de regering naar Djokjakarta getrokken, en veel schilders volgden. Soekarno verschaftte hun een toelage en riep hen op de revolutie vast te leggen. Bijna alle schilders in Djokjakarta hebben inderdaad dergelijke ‘revolutionaire’ schilderijen gemaakt, vol strijdlustige strijders. De jonge Mohammad, hij was eind 1948 11 jaar oud, was in de leer bij de befaamde schilder Dullah (1919-1996), die sterk begaan was met de taak de revolutie vast te leggen en een sociaal-realistische stijl propageerde. Net als veel andere schilders in Djokjakarta had Dullah een atelier waar hij leerlingen om zich heen had verzameld. Onder hen was een groep van zo’n vijf zeer jonge schilders. Onderdeel van de opleiding was dat leerlingen de straat op werden gestuurd om onderwerpen uit het dagelijkse leven te zoeken en zich in de praktijk te bekwamen. Op 19 december 1948 kwam het Nederlandse leger uit de lucht vallen. In de vroege ochtend daalden 350 parachutisten neer op het vliegveld Maguwo. Volgens het verhaal spoorde Dullah zijn leerlingen aan om de gebeurtenissen op te tekenen. Hij verschaftte ze materiaal en ze zouden hun werk ’s avonds aan hun meester overhandigen, die ze onder het dak van zijn huis verstopte. Inderdaad zijn ook werken van de andere leerlingen bekend, maar Mohammad was een van de jongste en, ondanks alle evidente onervarenheid, ook de meest aansprekende.

Authentiek

Het verhaal gaat, door Mohammad Toha zelf verspreid, dat hij de aquarellen ‘on the spot’ maakte. Zich voordoen als een sigarettenverkoper, gewapend met een verdoos die hij om zijn nek hing en die hij tevens als palet gebruikte, ging hij de straat op en legde vast wat hij zag. Dat deed hij zeer waarheidsgetrouw: de uniformen kloppen, de insignes op auto’s, de wapens. Het is bijna ongelooflijk hoe goed hij observeerde. Maar heeft Toha alle tekeningen werkelijk ter plekke geschilderd? Zijn het de snapshots waar zij voor gehouden worden? Sommige misschien wel. Er zijn wat aanwijzingen die de twijfel voeden. Dullah bijvoorbeeld was in de vroege ochtend van de aanval gevlucht en kon zijn leerlingen dus niet bijstaan en van materiaal voorzien. Bovendien staat op een aantal schilderijen van de Nederlandse inval (op 19 december 1948) het jaartal 1949. Zij zijn dus later gemaakt. De tekeningen vertonen de sporen van een politieke regie. Opvallend is bijvoorbeeld dat de aquarellen slechts de oorlogshandelingen beslaan in december 1948, de kortstondige aanval van Republikeinse troepen in maart 1949 (de Serangan Umum), en het vertrek van de Nederlanders in juni van dat jaar. In de lange tussentijd lijkt hij niet geschilderd te hebben, wat natuurlijk onwaarschijnlijk is. Bovendien is het onmogelijk dat Mohammad, die nogal beschermd werd opgevoed, tussen de schietende mitrailleurwagens zou hebben gestaan. Kortom: een mooi verhaal dat goed in de geest van de revolutie paste. Dat laat onverlet dat sommige details bijzonder nauwkeurig zijn, zoals de rode baretten van de Nederlandse commando’s en de groene van het Korps Speciale Troepen. De aquarellen zijn ook geestig, levendig en in hun naïviteit soms heel mooi. Het zijn vooral de ‘gewone’ straatbeelden die verrassen: een militair met een gestolen kip, de huiszoeking, de transporten, de Indonesische bevolking die geld moet wisselen omdat het Republikeinse geld is afgeschaft. Is het van belang dat de schilderijen wellicht meer een geregisseerde herinnering zijn dan snapshots? Misschien niet, al moeten we de claims dus met een korrel zout nemen. Hoe dan ook, de tekeningen laten zien wat de 11-jarige Mohammad zag of vernam en voor de wereld wilde vastleggen. Dat was zijn bijdrage aan de revolutie.

Intern of internationaal conflict?

De dekolonisatie van Indonesië op het wereldtoneel

Bart Luttikhuis

In ons huidige tijdperk van internet, sociale media en de 24-uurs-nieuws-cyclus krijgen conflicten als de Arabische lente of de crisis in Oekraïne bijna automatisch een breed internationaal publiek. Soms lijkt het alsof dit een nieuw fenomeen is, maar niets is minder waar. Ook de oorlog die Nederland tussen 1945 en 1949 in Indonesië uitvocht, was geenszins een zaak die beperkt was tot deze twee landen, hoe graag Nederland dat ook had gewild. Vanaf het allereerste begin moest Nederland rekening houden met de internationale publieke opinie. De Indonesische regering maakte daar slim gebruik van.

De Britten

In de eerste maanden na de onafhankelijkheidsverklaring van Soekarno en Hatta, op 17 augustus 1947, was Groot-Brittannië de belangrijkste derde partij waarmee onderhandeld moest worden. Nederland had Indië graag zo snel mogelijk opnieuw bezet na de capitulatie van Japan in augustus 1945, maar het had daarvoor niet de middelen of de militaire mankracht. Het Britse Southeast Asia Command kreeg daarom de opdracht om de belangrijkste steden te bezetten en de achtergebleven Japanse soldaten te ontwapenen.

De Britse legerleiding had weinig belang bij het voeren van een rekolonisatieoorlog voor Nederland. Nederlandse troepen werden dan ook nog tot halverwege 1946 door de Britten gehinderd om te landen, terwijl al in een vroeg stadium gesprekken werden aangeknoopt met Indonesische vertegenwoordigers om gewapend conflict tussen Indonesiërs en Britse troepen zo veel mogelijk te voorkomen. Nederland was hierover furieus, omdat het kon worden geïnterpreteerd als een de facto erkenning van de Indonesische regering, terwijl deze regering door Nederland als niet meer dan een groep rebelse extremisten werd weggezet. Mede door deze Britse terughoudendheid kreeg Indonesië in 1945 en 1946 de tijd om zijn leger en zijn staatsapparaat te ontwikkelen en stabiliseren.

Politionele actie

De Britse troepen vertrokken in de loop van 1946, maar het operatiegebied van de vervangende Nederlandse troepen was nog beperkt tot de door de Britten ingenomen bruggenhoofden rondom de grote steden op Java en Sumatra. Toen de poging om een politieke oplossing te bereiken – het akkoord van Linggadjati – in het voorjaar van 1947 faalde, besloot de Nederlandse overheid een militaire beslissing the forceren: op 21 juli 1947 begon de eerste zogenaamde 'politionele actie'.

Dit was ook het moment waarop het conflict verder internationaliseerde. Met de zorgvuldig gekozen term 'politionele actie' beoogde Nederland de buitenlandse partners het signaal af te geven dat het hier om een interne kwestie ging: om het neerslaan van een opstandje op eigen grondgebied. Maar die opzet mislukte. Kort na het begin van de Nederlandse militaire campagne kwam de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties bijeen en nam een resolutie aan die opriep tot een wapenstilstand. Enkele dagen later, op 5 augustus, beval de Nederlandse regering in Den Haag de actie te staken, tot groot ongenoegen van de legerleiding in Indië.

Verenigde Staten

Ook in de navolgende maanden bleven de Verenigde Naties geïnteresseerd in de 'Indonesische kwestie', waarbij herhaald werd aangedrongen op het staken van vijandigheden en het zoeken naar een politieke oplossing van het conflict. Onder andere werd eind augustus 1947 door de Veiligheidsraad nog een andere resolutie aangenomen, waarmee de zogenaamde Commissie van Goede Diensten werd ingesteld. Deze commissie bestond uit de Amerikaanse, Australische en Belgische consul in Batavia. Zij had tot opdracht het conflict te monitoren en waar mogelijk de strijdende partijen om de tafel te brengen. Het is bijvoorbeeld ook deze commissie ge-

weest die, op aandringen van de Indonesische regering, opdracht kreeg om onderzoek te doen naar het inmiddels berucht geworden bloedbad in Rawagedeh.

In de internationale discussie over de 'Indonesische kwestie' was een centrale rol weggelegd voor de Verenigde Staten, de nieuwe wereldmacht die na de Tweede Wereldoorlog de dominante rol van Groot-Brittannië in Zuidoost-Azië overnam. Aanvankelijk hielden de Amerikanen zich lang op de vlakte, maar daar kwam met de ingreep van de Veiligheidsraad in 1947 verandering in. Amerika had vooral belang bij het behoud van invloed in de regio. In 1947 zetten de Verenigde Staten nog in op pogingen Nederland en Indonesië te laten onderhandelen. Het is geen toeval dat de zogenaamde Renville-overeenkomst van januari 1948 aan boord van een Amerikaans marineschip (de USS Renville) werd getekend. Maar toen het in de loop van 1948 steeds duidelijker werd dat de Republiek Indonesië *here to stay* was, werd het voor de Amerikanen meer opportuun om de kant van Indonesië te kiezen.

Koude Oorlog

Een beslissend moment kwam in het najaar van 1948 met de Madioen-opstand. Deze communistische opstand op Oost-Java werd door de regering van de Republiek hardhandig neergeslagen. In het kader van de langzaam opwarmende Koude Oorlog ervoeren de Amerikanen dit als een teken dat Indonesië voor de toekomst een betrouwbare partner was, en dat het dus een redelijk alternatief bood voor de Nederlandse overheersing. Het verschil met de Amerikaanse houding ten opzichte van de tegelijkertijd woedende dekolonisatieoorlog in Vietnam is verhelderend: de opstand in Vietnam vond plaats onder aanvoering van de communistische Viet Minh. In Vietnam besloten de Verenigde Staten dan ook de Franse kolonisator te blijven ondersteunen. Maar in Indonesië zorgde het signaal van de Madioen-opstand ervoor dat Amerika zijn handen aftrok van de Nederlandse poging tot rekolonisatie.

Voor de Nederlandse regering werd dit duidelijk kort na het inzetten van de tweede 'politionele actie' op 19 december 1948, waarbij de hoofdstad van de Indonesische Republiek, Djokjakarta, werd veroverd en de Indonesische leiders gevangen werden genomen. Nederland had ingecalculeerd dat de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties op dit moment met kerstreces zou zijn en dat een eventuele reactie dus enige tijd op zich zou laten wachten. Maar hiermee onderschatte Nederland de internationale verontwaardiging: op 22 december hield de Veiligheidsraad namelijk op aandringen van de Verenigde Staten een spoedzitting waarin Nederland werd gesommeerd de vijandelijkheden onmiddellijk te staken en de Indonesische leiders vrij te laten. Aan de eerste resolutie gaf Nederland spoedig gehoor, maar de vrijlating van de gevangenen liet op zich wachten, tot woede van de internationale gemeenschap.

Asian Conference

Op het internationale toneel was niet alleen de rol van de nieuwe wereldmacht Amerika van belang. Toen Nederland weigerde de Indonesische regeringsleiders vrij te laten, waren het de regeringen van verschillende Aziatische landen, samen met regionale macht Australië, die op een speciaal belegde conferentie in New Delhi bijeenkwamen. Deze 'Asian Conference' is later wel gezien als een van de eerste pogingen van regionale (en veelal postkoloniale) machten om een eigen positie op het wereldtoneel op te eisen. Ze wordt als zodanig ook gezien als een vroege voorloper van de Aziatisch-Afrikaanse conferentie van Bandoeng in 1955 en daarmee van de non-aligned movement (zie het artikel van Barend Blom in deze krant).

De in New Delhi aanwezige landen – naast Australië en India bijvoorbeeld ook Egypte, Saudi-Arabië, Pakistan, Birma, en de Filippijnen – riepen de Verenigde Naties op om verdere stappen tegen Nederland te nemen. Daarmee verdween bij de beide centrale leden van de Veiligheidsraad (de Verenigde Staten en Groot-Brittannië) ook de laatste twijfel of de Indonesische zaak in het vervolg moest worden gesteund. Nederland was in Indonesië geen waardevolle bondgenoot meer, maar slechts een blok aan het been en een gevaar voor de goede relaties met enkele strategisch belangrijke partners. Nederland werd dan ook verder onder druk gezet en gedreigd met stopzet-

Intern of internationaal conflict

Internationale waarnemers houden toezicht bij het vaststellen van de demarcatielijn, collectie KITLV

ting van de Marshall-hulp en verdere economische sancties. Onder deze massieve internationale druk, en tegelijkertijd economisch uitgeput, was de Nederlandse regering gedwongen haar verzet tegen militaire terugtrekking uit Indonesië op te geven.

Nederland moet om

De oorlog die Nederland tussen 1945 en 1949 in Indonesië uitvocht, was een conflict met internationale repercussies, en dus bemoeide 'de wereld' zich ermee. Nederland had graag de handen vrij gehouden om dit in zijn ogen interne conflict op eigen termen uit te vechten. Maar omdat in het kader van de beginnende Koude Oorlog en de verschuivende geopolitieke verhoudingen de Indonesische archipel van groot belang was, kwam Nederland toenemend onder internationale druk. De Indonesische leiders wisten hier goed gebruik van te maken. Ze presenteerden zich naar de buitenwereld met succes als betrouwbaar en stabiel. Toen eerst de regionale partners en uiteindelijk ook supermacht Amerika daarvan overtuigd waren geraakt, was het spel voor Nederland uit. Nederland koos eieren voor zijn Marshall-geld en staakte zijn 'interne' oorlog.

Bart Luttikhuis is als historicus verbonden aan het KITLV. Zijn onderzoek richt zich op de laatkoloniale periode en de dekolonisatie.

Verder lezen: Frances Gouda en Thijs Brocades Zaalberg, *American Visions of the Netherlands East Indies/Indonesia; US Foreign Policy and Indonesian Nationalism, 1920-1949*, Amsterdam University Press 2002, en Alastair M. Taylor, *Indonesian Independence and the United Nations*, uitgeverij Stevens & Sons, Londen 1960, heruitgave Greenwood Press.

Soevereiniteitsoverdracht

De koningin en haar secondant

Wim Weenink

Verzetvrouw, voorvechter van vrouwenrechten en vertrouwenspersoon van twee koninginnen, dat was Marie Anne Tellegen, van 1945 tot 1959 directeur van het Kabinet der Koningin. Zij had een stevig aandeel in de regie van de soevereiniteitsoverdracht.

Tussen eind augustus en begin november 1949 heeft in Den Haag de Rondetafelconferentie plaats tussen vertegenwoordigers van Nederland en van de Republiek Indonesië. Nederland aanvaardt hier het overdragen van de soevereiniteit in Indië aan de Verenigde Staten van Indonesië.

Marie Anne Tellegen laat zich tijdens die besprekingen van haar moederlijke kant zien. De directeur van het Kabinet der Koningin vindt dat er iets gedaan moet worden om de leden van de Indonesische delegatie enige warmte te geven naast hun in haar ogen ongezelige verblijf op hotelkamers. Ze spoort de ambtenaren van haar Kabinet aan om de Indonesische onderhandelaars voor het avondeten uit te nodigen. Aan deze dringende wens kan niet anders dan gevolg worden gegeven. Zo is Tellegens positie: ze heeft haar mensen ‘goed in de hand’.

Bij de soevereiniteitsoverdracht, die op 27 december 1949 in het Paleis op de Dam plaatsheeft, treedt Marie Anne Tellegen voor het grote publiek verrassend voor het voetlicht. Zij organiseert en regisseert de ceremonie – nadat er ruzie over de organisatie was ontstaan – en legt tijdens de plechtigheid de stukken ter ondertekening voor aan de vertegenwoordigers van Indonesië en Nederland. Voor Nederland tekent minister-president Willem Drees, voor Indonesië de kort hiervoor door Soekarno tot premier benoemde Mohammad Hatta. Koningin Juliana zet vervolgens haar handtekening onder de akte van soevereiniteitsoverdracht. In het verslag dat het bioscoopjournaal van Polygoon van het historische moment maakt, komt Tellegen met haar opvallende gestalte prominent in beeld.

Vriendin An Maas gaat op aandringen van Tellegen – die tevreden is over haar werk – meteen naar de bioscoop om haar op het witte doek te zien. Ze vindt haar ‘innerlijk zeer geconcentreerd en diep bewogen’, zoals ook de koningin en de minister-president.

Juliana spreekt over ‘één van de meest aangrijpende en ingrijpende gebeurtenissen van deze tijd’. ‘[...] Wij zijn nu naast elkaar gaan staan, hoezeer ook geschon-den en gescheurd en vol van de littekens van wrok en spijt.’ Ze constateert ‘uitdrukkelijk [...] dat in Nederland iedereen met het beginsel van overdracht der soevereiniteit instemt’ en doet een beroep op allen ‘loyaal in het nieuwe bestel mee te werken’.

Tellegen zou de rede later ‘onvergetelijk’ noemen. Ze is ‘intens dankbaar, dat wij – nu het eenmaal moest gebeuren – bij de overdracht groot zijn geweest’. Toponderhandelaar ambassadeur Herman van Roijen, die er tot zijn spijt niet bij kan zijn, toont zich er kort daarna tegenover Tellegen verheugd over dat de soevereiniteitsoverdracht ‘op zo waardige en indrukwekkende

wijze is geschied’. Hij prijst de moed van Juliana om duidelijk stelling te nemen: ‘Haar woorden zullen ongetwijfeld aan velen die in onzekerheid tasten de nodige steun en leiding hebben gegeven.’

Tellegen heeft niet alleen lof. Ze plaatst tegenover An Maas ook een kritische kanttekening bij het gedrag van Juliana, die er bij het opstellen van de toespraken op stond haar ‘persoonlijke accent’ te leggen. ‘Het is het probleem: zij wil Juliana zijn en niet de Koningin zijn.’ De directeur vindt dat ‘ieder het kleed van zijn ambt moet dragen’, dat wil zeggen: het ambt werkelijk aanvaarden, en dat doet Juliana volgens haar slechts sporadisch.

Een bijzondere gast bij de plechtigheid is de dichteres en schrijfster Henriette Roland Holst. Deze heeft jarenlang tegen het kolonialisme geageerd en zich sterk gemaakt voor onafhankelijkheid van Indonesië. Volgens Mom Wellenstein, in deze tijd ambtenaar op het Kabinet der Koningin, heeft Tellegen zich er persoonlijk voor ingespannen om de strijdbare socialiste voor dit bijzondere moment in de vaderlandse en koloniale geschiedenis uit te nodigen.

De historische bezegeling van de nieuwe relatie van Nederland en Indonesië in de grote Burgerzaal – waar alles herinnert aan het grootse koloniale verleden van Nederland – verloopt niet geheel vlekkeloos. Een lakei valt flauw en fotografische apparatuur klettert op de marmeren vloer. Maar Indonesië is onafhankelijk, en wel onder de in Nederland door velen verafschuwde Soekarno.

Het verleden, en vooral het nabije verleden, is echter niet zomaar vergeten. ‘Als er ergens een politiek schaakspel is gespeeld, is het wel in de zaak Indonesië geweest,’ zou Tellegen later opmerken. ‘Voor Beel – die ik zeer bewonder, meer dan Drees – was Indië een provincie van Nederland. De mensen dachten dat ze de zaak van hier uit wel konden overzien en konden bepalen wat er aan was te doen. Maar het aantal mensen dat naar Indië ging om te helpen, was veel te klein.’

Kapitein Westerling

Niet iedereen kan zich echter in de nieuwe Nederlands-Indonesische verhoudingen vinden en ‘loyaal meewerken’ binnen de nieuwe verhoudingen is niet iedereen aan het hart gebakken. Kapitein Raymond Westerling, die eerder ontslag had genomen uit Nederlandse militaire dienst, weet kort na de soevereiniteitsoverdracht verzet tegen de regering-Soekarno te mobiliseren. Begin 1950 vallen onder zijn leiding voornamelijk Molukse militairen het Republikeinse hoofdkwartier in Bandoeng aan. De actie mislukt en brengt de Nederlandse regering in verlegenheid, zeker als Westerling met hulp van Nederlandse militairen uit Indonesië weet te ontkomen.

Het kabinet houdt de zaak lang onder zich. Tellegen ruikt nattigheid en vraagt opheldering aan minister Van Maarseveen van Overzeese Gebiedsdelen. Deze geeft

Soekarno, president van de Verenigde Staten van Indonesië, toegejuicht door de menigte bij zijn intocht in Jakarta, december 1949, collectie IPPHOS.

schoorvoetend toe dat ook de koningin van de ontwikkeling op de hoogte gesteld had kunnen worden. Tellegen deelt Juliana verongelijkt mee: ‘Hij gaf order de telegrammen aan het Kabinet [der Koningin] te zenden. Ik zit er nog op te wachten. Drees is niet te bereiken [...]. Mag ik niet eens een kleine opmerking van de Koningin overbrengen, dat zij het bericht wel wat sneller had willen hebben? Drees, aan wie de telegrammen gericht waren, heeft er blijkbaar, als gewoonlijk niet over gepeinsd.’

Juliana, die wintersportvakantie houdt in het Oostenrijkse Sankt Anton, is het eens met de directeur en stimuleert haar bij de ministers te protesteren tegen het laat inlichten van het staatshoofd. De koningin zou ‘de gevreesde punten’ die de verhouding tussen Nederland en Indonesië bemoeilijken – waaronder het optreden tijdens de Politionele Acties en latere wapensmokkel – overigens het liefst in alle openheid en openbaarheid aan de orde stellen, schrijft ze Tellegen.

De vorstin is haar ministers in dat opzicht mijlener voor. Ze haat ‘de doofpot’. Ze hoopt dat ‘alle kaarten op tafel komen, zodat er geen spoken ontstaan’, want spoken hebben de neiging te ‘blijven voortleven’.

Dit geldt ook ‘de zaak W’, zoals Juliana de acties van Westerling en zijn ontsnapping uit Indonesië aanduidt. Hier is geboden de kwestie ‘openhartig [te] behandelen’, zelfs als dit de positie van de direct verantwoordelijke staatssecretaris van Oorlog, W.H. Fockema Andreae, zou aantasten. Ze schrijft aan Tellegen dat Nederland en Indonesië ‘heus wel’ over de pijnlijke recente geschiedenis, deze ‘lostrekkende zweer waarin nog oud zeer zit’, heen zullen komen.

Kort daarop zal blijken dat het vertrek van Fockema Andreae het landsbelang zou schaden en de reputatie van de Nederlandse regering internationaal zou aantasten. Juliana schrijft Tellegen dat ze het ontslag van de staatssecretaris ‘heus niet zo maar’ zal tekenen. Tellegen houdt in het contact met ministers de vinger aan de pols en ze kan de koningin berichten dat Fockema Andreae, die af wilde treden, was ‘gezwicht voor de zware druk van de ministerraad’.

Het zal Nederland echter ook de komende decennia maar niet lukken met Indonesië als gelijkwaardige partner om te gaan en de excessen van de koloniale strijd en de stuiptrekkingen daarvan in alle openheid onder ogen te zien..

W.H. Weenink is oud-redacteur van NRC Handelsblad. Hij schreef een biografie van Johan Willem Beyen, voormalig minister van Buitenlandse Zaken, en publiceerde onlangs *Vrouw achter de troon; Marie Anne Tellegen 1893-1976*, uitgeverij Boom, Amsterdam 2014, waaruit het fragment hiernaast afkomstig is. In het boek vindt u de bronnen die Weenink gebruikte, waaronder veel persoonlijke correspondentie.

Dubbele loyaliteit

Het KNIL ontbonden

Hans Goedkoop

Als de soevereiniteit is overgedragen, verliest het KNIL alras zijn bestaansgrond. Aan de bevelhebbers de moeilijke opgave de ontgoocheling bij hun manschappen in te tomen en de laatste taken volgens opdracht uit te voeren, al gaat dat tegen hun gevoel in. Hans Goedkoop reconstrueerde deze bittere episode in het leven van zijn grootvader, kolonel D.R.A. van Langen, die de grenzen van de militaire discipline oprekte maar niet overtrad. Een fragment.

De bewindlieden werden vaker onaangenaam getroffen door Van Langens visie. Na de mislukte coup van Westerling had de chef-staf op 27 januari een stuk ingeleverd over de bereidwilligheid van de Nederlandse troepen om de wapens op te nemen tegen dergelijke opstanden. Daar bleek hij duidelijk over te kunnen zijn. De Nederlanders zouden dan de strijd aanbinden met Nederland-getrouwen en dat trok hen om begrijpelijke redenen niet. Ze zouden met die strijd Soekarno ondersteunen en dat trok hen om dezelfde reden evenmin, ze kenden hem als vijand en beschouwden hem nog altijd zo. Het land was nu van hem, niet meer van hen, en ook al hadden ze voorlopig nog de opdracht de orde te handhaven, ze waren 'niet geneigd om enig persoonlijk

risico te aanvaarden bij het deelnemen aan gezagshandhaving van een vreemde mogendheid op het grondgebied waarvan zij sedert S.O. [soevereiniteitsoverdracht] als gasten verblijven'.

Het is een opsomming die welgemikt de nadruk legt op het uitzichtloze van de opdracht die het KNIL toen had. De vrede bewaren voor je vijand. Je kunt dat haast niet vragen, impliceert Van Langen, en hij laat een dreiging meeklinken die nog verder gaat. In plaats van de vrede te bewaren zouden de troepen op een zeker punt de zijde kunnen kiezen van een opstand in de geest van Westerling. 'Uit volkomen betrouwbare en zeer recente berichten kan worden vastgesteld dat [...] over het algemeen bij onze troepen een uitgesproken sympathie kan worden vastgesteld voor de "Beweging Westerling"'.

Op zich kwam dat voor de autoriteiten niet als een verrassing. In delen van de archipel zweefde het KNIL begin 1950 op de rand van de anarchie. Artilleristen drosten bij Jakarta. Piloten saboteerden hun gevechtsvliegtuigen bij Bandung. Wapenopslagplaatsen werden geplunderd op Sumatra. Sergeants en hun soldaten sloegen aan het muiten op Ambon. In de hedendaagse literatuur over die maanden vind je er maar weinig over terug – je krijgt de indruk dat de terugtrekking uit

Indonesië zo ongeveer vanzelf verliep, geen onderwerp om lang bij stil te staan. Maar in werkelijkheid stuurde de legerleiding aan Den Haag de ene nota na de andere over desintegratie en dreigende chaos. [...]

Van Langen grijpt iedere kans om duidelijk te maken dat het KNIL zich in een niet voldoende onderkende nood bevindt en stuurt zijn analyse van de oorzaak naar een kardinale vraag. Den Haag kan van de manschappen verwachten wat het wil, maar wat hebben de manschappen in ruil nog te verwachten van Den Haag? Als straks hun leger wordt ontbonden en hun officieren terugkeren naar Nederland, wat is dan de beloning voor hun moed en trouw?

Daar raakte Van Langen een kwetsbaar punt. Den Haag dacht er niet aan om de tienduizenden inheemse manschappen van het KNIL, vaak Ambonezen, collectief in huis te halen. Die dienden een bestaan te vinden binnen Indonesië en daar was vaag iets over afgesproken met het nieuwe bewind. Zij zouden mogen overstappen naar het Indonesische leger-in-oprichting. Veel animo was daar alleen niet voor, want dat was de opvolger van de guerrillatroepen van Soekarno. Hoe zouden ze daar ontvangen worden, bij de oude vijand? Met ontbinding van het KNIL bleef er niet veel 'betrouwbaar gezag' over om hen 'tegen eventuele

Van langen inspecteert

willekeur en onrecht te beschermen', schrijft Van Langen koeltjes. Bovendien was inkomen er niet verzekerd, de kans bestond dat men zou moeten 'leven van het land', een ander woord voor plunderen van de bevolking, wat Soekarno's troepen deden. Waarom zou men daarin meegaan, op verzoek van Nederland? Waarom zou men blijven gehoorzamen aan een gezag dat niet voor hen opkwam? [...]

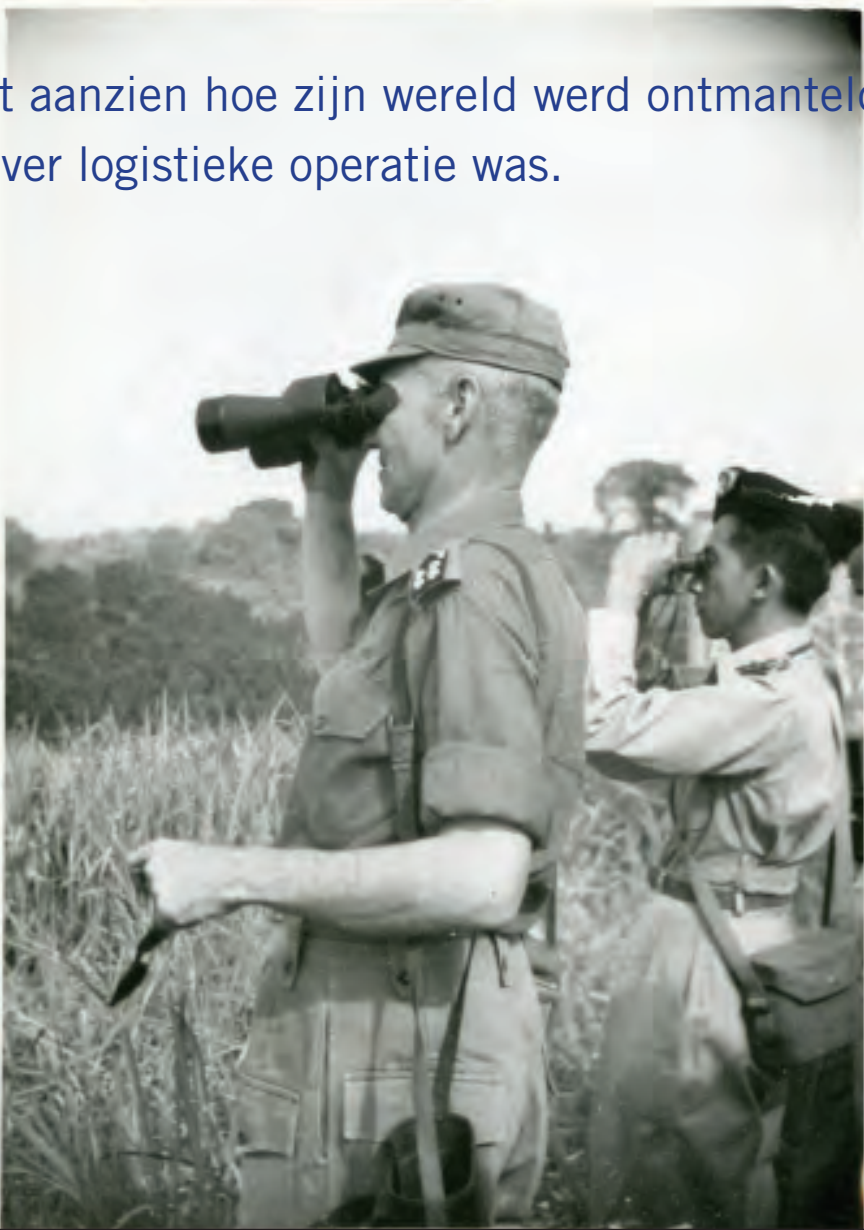
Er loopt een rode draad door Van Langens protesten. Met de vlucht van Westerling gaf hij gehoor aan al die mannen van het KNIL die het onacceptabel vonden dat een officier zou worden uitgeleverd aan de vroegere vijand. Met het voorstel om voormalige Nederlandse manschappen te laten aansluiten bij het verzet tegen Soekarno, verwoorde hij opnieuw een sentiment dat in het KNIL sterk leefde. Met zijn pleidooi voor opvang van inheemse militairen idem dito. Wat hij hoopte te bereiken, was niet een heel ander Nederlands beleid, maar een erkenning van de mensen die door dat beleid in de verdrukking kwamen. Mensen als hijzelf, die met hun hele hebben en houwen vastzaten aan het koloniale leven en er nu het doodvonnis van moesten ondertekenen. Zie ons, zegt hij, zie hoe ons bestaan tussen de raderen van de geschiedenis verdwijnt.

In die emotie lag de kern van zijn verzet. Uiteindelijk ging het niet om een politieke daad, hij wilde simpelweg worden gehoord, en dat verraadt waar het conflict met zijn superieuren in de kern over ging. Zij toonden geen loyaliteit aan het koloniale leven. Hij deed dat wel. Hij kon niet aanzien hoe zijn wereld werd ontmanteld alsof dat een zuiver logistieke operatie was. Hij nam het op voor wat over het hoofd gezien werd, weggemoffeld, stilgezwegen. Hij wist ongetwijfeld dat hij daar niet veel succes van mocht verwachten en deed het misschien wel juist terwijl hij niet veel mocht verwachten. Dat is trouw. Dat is loyaliteit.

Hans Goedkoop is historicus, schrijver en presentator van de televisieprogramma's *Andere Tijden* en *De Gouden Eeuw*. Begin april gaat de nieuwe serie *De ijzeren eeuw* van start, over de negentiende eeuw. *De laatste man; Een herinnering*, waaruit bovenstaande tekst afkomstig is, verscheen in 2012 bij Uitgeverij Augustus, Amsterdam.

Hij kon niet aanzien hoe zijn wereld werd ontmanteld alsof dat een zuiver logistieke operatie was.

Helden van de Derde Wereld

De eerste Afrikaans-Aziatische conferentie, Bandung 1955

Barend Blom

Begin april 1955 staat de bevolking van Bandung en omstreken enkele rijen dik opgesteld langs de voormalige Groote Postweg, een weg die in een ver verleden was aangelegd onder gouverneur-generaal Daendels, door Indonesische dwangarbeiders. Maar nu is hij voor de eerste Afrikaans-Aziatische conferentie omgedoopt tot Djalan Asia-Afrika. Langs deze weg probeert de bevolking een glimp op te vangen van leiders als Nehru, de premier van India, U Nu, de premier van Birma, of vicepremier van Egypte Abd-al Nasser. En natuurlijk ook van de president van de jonge Republiek zelf: Soekarno. In Bandung komen vertegenwoordigers bijeen van wat bekend zou komen te staan als de Derde Wereld. Zij vertegenwoordigen twee derde van de wereldbevolking.

Soekarno heeft het voor elkaar gekregen om vertegenwoordigers van bijna iedere politieke overtuiging bij elkaar te brengen: van links (maoïstisch China) tot rechts (Turkije en de Filippijnen). Leiders van landen met vele diverse culturen, religies en huidskleuren. ‘Maar wat maakt dat uit?’ stelt Soekarno in zijn welkomstspeech. ‘We zijn allemaal, daar ben ik zeker van, verenigd door belangrijkere dingen dan wat ons op het eerste gezicht scheidt. We zijn verenigd, bijvoorbeeld, door een gedeelde afschuw van kolonialisme in elke vorm. We zijn verenigd door een gedeelde afschuw van racisme. En we zijn verenigd door het gedeelde streven om de vrede in de wereld te beschermen en te stabiliseren. Zijn dit niet de doelstellingen die genoemd worden in de uitnodiging waarop jullie zijn ingegaan?’

Wat al deze landen delen, is dat ze een koloniale geschiedenis hebben. Voor de meeste is dat een heel recente geschiedenis; de staat Sudan is zelfs zo pril dat hij nog niet over een vlag beschikt. Sterker nog, voor sommigen van de toehoorders is het nog geen verleden tijd: er zijn ook vertegenwoordigers van onafhankelijkheidsbewegingen van over de hele wereld. Ze weten wat het is om te lijden onder een kolonisator en ze delen een gemeenschappelijk doel: een einde te maken aan alle vormen van kolonialisme.

Koloniale erfenis

Bij deze vormen hoorden ook de overblijfselen van de lange geschiedenis van kolonialisme. Want ook al waren de staten nu onafhankelijk, ze voelden er nog steeds de gevolgen van. Ten eerste waren hun economieën nog gebaseerd op de koloniale verhouding waarbij zij de grondstoffen aanleverden die in het Westen werden bewerkt. Ze spraken af dat ze elkaar zouden helpen om hier verandering in te brengen. Maar ook dat de voormalige kolonisatoren hier hun steentje aan moesten bijdragen: aan de Verenigde Naties werd voorgesteld om een speciaal fonds op te richten om ze te ondersteunen.

Ten tweede voelden ze de gevolgen van de lange geschiedenis van discriminatie en racisme. Hun culturen waren eeuwenlang afgeschilderd als primitief. Ze waren

het studieobject geweest van westerse wetenschappers die hun culturen netjes in hokjes hadden ingedeeld. Nu wilden ze geen object meer zijn, maar hun eigen verhaal vertellen en serieus genomen worden. Ze riepen daarom op tot het delen van kennis en tot culturele uitwisseling, tussen de deelnemende landen én de rest van de wereld.

Non-Aligned Movement

Maar behalve deze overblijfselen was er ook de dreiging van nieuwe fysieke overheersing. Opnieuw door de westerse wereld, maar nu onder leiding van de Verenigde Staten, of door die nieuwe grootmacht: de Sovjet-Unie. Waren dit nieuwe koloniale overheersers? Moest men zich daar afzijdig van houden, of zich bij een van de twee aansluiten om de veiligheid te garanderen? Premier Nehru van India vond het eerste en was groot voorstander van de politiek van ‘non-alignment’ of niet-gebondenheid. Hij stelde: ‘Ieder bondgenootschap heeft de landen die het zijn aangegaan onzekerheid gebracht in plaats van zekerheid. Die pacten hebben het gevaar van nucleaire en andere wapens dichterbij gebracht dan wanneer ze erbuiten zouden zijn gebleven.’

De Bandung-conferentie zou een alliantie van landen voortbrengen die tegengewicht zou gaan bieden tegen het kapitalistische en communistische blok: de beweging van niet-gebonden landen, de Non-Aligned Movement.Op deze conferentie was duidelijk geworden dat er nog een Derde Wereld bestond.

De Derde Wereld was geen plaats, nog geen synoniem voor onderontwikkelde landen, maar een project. Een project om een wereld te creëren waarin oude koloniën als waardige partners behandeld werden. Een wereld waarin ze geen speelbal waren van de communistische of kapitalistische landen en waarin hun bijdragen aan cultuur en wetenschap serieus genomen werden. Maar ook een wereld waarin ze niet alleen goedkope arbeid zouden leveren.

De band met Nederland

Soekarno had zich in Bandung kunnen profileren als een van de leiders van dit project. Dit zou grote gevolgen hebben voor de relatie tussen Nederland en Indonesië. Het had het beeld gevoed dat de dekolonisatie nog niet voltooid was en het voornemen gesterkt om hier verandering in te brengen. In 1956 werden de Nederlands-Indonesische Unie en de Rondetafelconferentie-akkoorden eenzijdig opgezegd. Daarnaast had Soekarno in Bandung unanieme steun gekregen voor zijn beleid om Nederlands-Nieuw-Guinea bij Indonesië in te lijven. Maar in 1957 was voor de vierde keer op rij, ondanks de steun van de Derde Wereld, geen twee derde meerderheid bereikt voor een VN-resolutie die Nederland zou dwingen de kwestie Nederlands-Nieuw-Guinea te bespreken.

Dit zorgde, samen met de onvrede over het feit dat de Indonesische economie nog grotendeels in Neder-

Soekarno, Nehru en Soekarno's derde echtgenote Fatmawati tijdens de conferentie, foto Charles Breijer, collectie Nederlands Fotomuseum

landse handen was, voor een anti-Nederlandse stemming die uiteindelijk leidde tot ‘Zwarte Sinterklaas’: op 5 december 1957 werden Nederlanders gedwongen te vertrekken uit Indonesië en werden Nederlandse bedrijven genationaliseerd. Vijftigduizend man vertrok in de maanden daarna. Toen in 1962, na militaire druk van Indonesië, Nederlands-Nieuw-Guinea werd overgedragen, vertrokken er nog zo’n twintigduizend Nederlanders, voornamelijk ex-soldaten en hun familie. De diplomatieke banden met Indonesië waren inmiddels al verbroken.

Geboorte van de Derde Wereld

In Nederland werd er niet veel waarde gehecht aan de Bandung-conferentie. De Nederlandse kranten kregen pas interesse toen de Chinese premier een handreiking deed aan de Amerikaanse president om op vreedzame wijze tot een oplossing van het conflict rond Taiwan te komen. Het Parool schrijft: ‘De Bandoengse conferentie is er door opgeheven tot een gebeurtenis van wereldpolitieke betekenis’.

Hiermee werd de geboorte van de Derde Wereld gemist. De conferentie had de aanwezige landen zelfvertrouwen geschonken en de hoop gegeven dat de Derde Wereld in de toekomst wel gehoord zou worden. Intellectuelen en politici van Jakarta tot Cairo en van New Delhi tot Istanbul spraken over de ‘geest van Bandung’: het idee dat de (voormalig) gekoloniseerde wereld een eigen stem had en zich niet langer zou laten onderdrukken.

Barend Blom is als historicus werkzaam in het Rijksmuseum. Hij studeerde af aan de Universiteit van Amsterdam op *Colonial Aphasia in Museums in The Netherlands*; The Tropenmuseum, Amsterdam Rijksmuseum and Bronbeek museum.

Hij baseerde dit stuk voornamelijk op onderstaande boeken: Vijay Prashad, *The Darker Nations; A People's History of the Third World*, The New Press, New York 2007.

Christopher Lee (red.), *The Bandung Moment and its Political Afterlives*, Ohio University Press, Athens 2010.

Lambert Giebels, Soekarno President; Een Biografie 1950-1970, Bert Bakker, Amsterdam 2001.

Bandung Revisited; The Legacy of the 1955 Asian-African Conference for International Order, NUS Press, Singapore 2009.

Een geregisseerde werkelijkheid

Foto's van de onafhankelijkheidsstrijd en de dekolonisatie van Indonesië

Katja Payens

Tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn in Nederlands-Indië nauwelijks foto's gemaakt, noch van de strijd, noch van het dagelijks leven. Met de bevrijders kwamen in 1945 ook de fotografen, ingezet door militaire voorlichtingsdiensten om verslag te leggen. De woelige periode tussen de proclamatie van de Republiek Indonesië in augustus 1945 en de soevereiniteitsoverdracht in 1949 werd door hen wel gefotografeerd.

De afgelopen jaren zijn er in het Nederlandse nieuws vooral foto's van gruwelijkheden en oorlogsmisdaden tijdens de dekolonisatie van Indonesië gepubliceerd. Zeventig jaar geleden zag het Nederlandse publiek juist overwegend vreedzame, opgewekte en neutrale beelden. Tegenslag, tegenstand en geweld werden niet naar buiten gebracht. De massale steun en actieve deelname van de Indonesische bevolking aan de onafhankelijkheidsstrijd was onzichtbaar. Gewonden en doden, zowel Nederlanders als Indonesiërs, bleven buiten beeld. Op de foto's boden Nederlandse militairen vooral humanitaire hulp, die door de Indonesische bevolking dankbaar werd aanvaard. Het publiek werd voorgehouden dat men de zaak onder controle had, afgezien van een paar incidenten van een kleine groep extremisten. Zelfs Soekarno werd goedlachs afgebeeld, alsof de relatie tussen Nederland en Indonesië goed en gelijkwaardig was. Dat Nederland de grip op de kolonie verloor, werd niet verteld.

De foto's tonen dus niet zozeer de werkelijkheid als wel het beeld dat Nederland van de situatie wilde geven. Dat was gekleurd, gecensureerd en niet actueel. De militaire voorlichtingsdiensten moesten schokkende foto's van doden en gewonden tegenhouden. De Nederlandse regering had de steun van militairen en bevolking hard nodig. Positieve beeldvorming moest het optreden van regering en leger rechtvaardigen en het moreel hooghouden ten gunste van het aanzien en het gezag van Nederland én het behoud van de kolonie.

Professionele fotografie

De foto's zijn veelal gemaakt door militaire voorlichtingsdiensten als de Dienst voor Legercontacten (DLC) en de Marinevoorlichtingsdienst (MVD). Beide waren aanvankelijk opgericht om de Nederlandse troepen te informeren over militaire en politieke zaken, maar beheersten in de loop der jaren in toenemende mate het publieke nieuws met betrekking tot Indonesië. Zij maakten het de pers steeds moeilijker om verslag te doen en vrij te reizen. Daardoor waren er in die periode weinig Nederlandse journalisten en fotografen ter plaatse om de Indonesische strijd om onafhankelijkheid vast te leggen.

Door de verzuiling en regeringsgezindheid waren veel Nederlandse media sowieso weinig kritisch. Een uitzondering daarop vormden Nederlandse fotografen als Charles Breijer en Cas Oorthuys en linkse bladen zoals *Het Parool*, *Vrij Nederland*, *De Groene Amster-*

dammer en het communistische *De Waarheid*. Maar zij hadden weinig budget om journalisten naar Indonesië te zenden en bereikten een klein publiek. Kritische berichten over gewelddadigheden tegen Indonesische strijders en burgers werden bij gebrek aan zichtbaar bewijs niet geloofd of genegeerd.

Foto's van Indonesische zijde kreeg men in Nederland niet te zien. Die toonden enthousiaste Indonesiërs en jonge gewapende guerrillastrijders, die de onafhankelijkheidsstrijd en hun nationalistische leiders massaal steunden. Ook in Indonesië werden de berichtgeving en beeldvorming sterk door het bewind gestuurd. Communistische boodschappen waren verboden. De foto's moesten de bevolking overtuigen van de daadkracht en strijdlust van het nationale leger TNI en de bevolking aansporen de strijd te steunen. Van deze foto's is weinig bewaard gebleven. De fotocollectie van staatspersbureau ANTARA is na de mislukte communistische coup in 1965 vanwege vermeende banden met de Partai Komunis Indonesia (PKI) door de Indonesische inlichtingsdienst verbrand. Alleen fotopersbureau Indonesia Press Photo Service (IPPHOS) bezit nog foto's uit de periode 1945-1949. Hier zijn unieke beelden bij van de proclamatie van de Republiek op 17 augustus 1945, maar nauwelijks van de daaropvolgende strijd of de gevolgen ervan.

Indonesië kreeg eind jaren veertig internationaal veel aandacht. Terwijl de Nederlandse pers de situatie daar weergaf als een beheersbare, interne aangelegenheid, bracht de buitenlandse pers de strijd om onafhankelijkheid in beeld.

Soldatenalbums

Naast de professionele fotografen maakten ook veel Nederlandse militairen foto's. Met name oorlogsvrijwilligers en dienstplichtigen die tijdelijk in Indonesië verbleven, legden hun leven als militair en de exotische omgeving voor zichzelf en het thuisfront vast. Museum Bronbeek bezit duizenden van dit soort amateurfoto's. Deze werden, in navolging van de Amerikaanse strijdkrachten, vaak in voorgedrukte 'diensttijd'-albums geplakt. De privéfoto's zijn over het algemeen minder formeel dan de professionele en zijn technisch en esthetisch niet zo sterk. Het zijn veelal gemoedelijke kiekjes die een persoonlijk beeld geven van de reizen tussen Nederland en Indonesië en het dagelijks leven in de tropen. Zo zijn er vooral veel onbezorgde foto's van eten, sporten, kameraden en brieven schrijven. Parades, patrouilles en militaire voertuigen komen ook regelmatig voor, evenals landschappen, bezoeken aan lokale markten en exotische dieren. Hier en daar zijn humanitaire hulpacties afgebeeld, zoals het uitdelen van voedsel aan de bevolking. Vrijwel elk album bevat foto's van begrafenissen van wapenbroeders. Foto's van vrijheidsstrijders, TNI-militairen en acties zijn zeldzaam. Er was immers niet altijd en overal strijd en tijdens een vuurgevecht ligt de prioriteit voor een militair niet bij fotograferen. Ook was sprake van enige zelfcensuur;

foto's van lijken of brandende kampongs waren niet waar de militairen thuis mee wilden pronken. De enkele beelden waarop wel doden of gewonden te zien zijn, lijken opzienbarend, maar zijn meestal weinigzeggend omdat de nodige informatie ontbreekt.

Er worden steeds meer foto's en albums met betrekking tot de periode 1945-1949 aan Museum Bronbeek geschonken. Daar zijn professionele foto's bij, zoals die van de Dienst Legercontacten (DLC) en oorlogscorrespondent Charles van der Heijden. Het merendeel zijn echter privékiekjes en -albums van oorlogsvrijwilligers en dienstplichtigen, nauwelijks van KNIL-militairen. Tot 2000 had Bronbeek 20 albums uit deze periode in de collectie, in september 2009 60 albums en 3500 losse foto's, en in september 2014 bezat het 225 albums en 7000 losse foto's.

Historica Katja Payens was acht jaar lang werkzaam bij het fotoarchief van Museum Bronbeek. Zij baseerde dit artikel op haar eigen ervaring en op onderstaande studies: René Kok, Erik Somers en Louis Zweers, *Koloniale oorlog 1945-1949; Van Indië*

naar Indonesië, uitgeverij Carrera, Amsterdam 2009 (alleen antiquarisch of in de bibliotheek verkrijgbaar) en Louis Zweers, *De gecensureerde oorlog; Militairen versus media in Nederlands-Indië 1945-1949*, uitgeverij Walburg Pers, Zutphen 2013

Foto's van Indonesië 1945-1949 zijn te vinden in de volgende collecties: Indonesia Press Photo Service (IPPHOS), ondergebracht bij Arsip Nasional Republik Indonesia, Jakarta
Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde, ondergebracht bij de Universiteitsbibliotheek Leiden
Museum Bronbeek, Arnhem
Nationaal Archief en Spaarnestad Photo, Den Haag
Nederlands Fotomuseum, Rotterdam: o.a. archief Charles Breijer, Cas Oorthuys, Lex de Herder
Nederlands Instituut voor Militaire Historie, Den Haag
Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie, Amsterdam
Tropenmuseum, Amsterdam: o.a. archief Cees Taillie

Soldaten van de TNI tijdens een parade, foto © Charles Breijer/ collectie Nederlands Fotomuseum

Kiekjes uit soldatenalbums, collectie Bronbeek

De lange schaduw van een verloren oorlog

Stef Scagliola

Betekenis geven aan een verloren oorlog is een moeizame bezigheid, vooral voor ex-militairen die hun motivatie hebben ontleend aan een sterk geloof in de noodzaak van hun inzet. Hun ervaringen hebben echter geen plaats in het repertoire aan symbolen en verhalen dat naties en hun regeringen op gezette momenten inzetten om eenheid in een samenleving te scheppen en positieve identificatie met hun land te stimuleren. Daarom blijft bij een verloren strijd het delen van herinneringen beperkt tot kleine ervaringsgemeenschappen van gelijkgestemde veteranen.

In die beslotenheid kunnen ze vasthouden aan een gedachte die ze bindt, namelijk dat het toch een zinvolle en rechtvaardige strijd was. Het is een gedachte die maakt dat de dood en verwonding van hun maten en het geweld dat zijzelf de tegenstander hebben toegebracht, een acceptabel doel dienden. De maatschappij waarin ze terugkeren en proberen hun weg te vinden, deelt deze gedachte echter vaak niet. Dat is de tragiek van de rol van de militair: hij kan als held, slachtoffer of dader ontvangen worden, afhankelijk van de afloop en maatschappelijke contextualisering van dat conflict.

Het is zijn taak de tegenstander te doden, wat in militair jargon eufemistisch 'uitschakelen' heet, maar de militair is ook in staat te 'lijden', door zijn leven of zijn gezondheid op te offeren. Aan die dubbele rol ontleent hij een morele autoriteit die de maatschappij hem toevertrouwt, op voorwaarde dat er eensgezindheid bestaat over de noodzaak te 'doden' en te 'lijden'. Die eensgezindheid was er met betrekking tot de strijd in Nederlands-Indië/Indonesië allerminst.

Ver weg en onbekend

Het was een oorlog die ver weg plaatsvond, in een kolonie die de doorsnee Nederlander alleen kende van de schoolplaten. Nieuws over het verloop van de strijd was alleen in gefilterde vorm beschikbaar en kenmerkte zich door reportages over alledaagse taferelen op een legerpost, gebracht op opgewekte en vastberaden toon. In de Nederlandse kranten verscheen niets over de Indonesische hinderlagen en zenuwlopende patrouilles, die beantwoord werden met represailles, martelingen en bombardementen. Kenmerkend is dat het gebied waar op Java tussen januari en augustus 1949 de hevigste guerrillastrijd werd geleverd, compleet afgesloten was voor de pers. Indirect sijpelde er wel iets door van de nijpende situatie door de langer wordende lijst van gesneuvelden in de kranten, maar in vergelijking met de Tweede Wereldoorlog had de Nederlandse bevolking een grote informatieachterstand.

Als gevolg hiervan verschilde het referentiekader van de gemiddelde Nederlander hemelsbreed van dat van de Indiëganger. Begrippen als 'razzia', 'Arbeitseinsatz' en 'Ausweis' waren hier algemeen bekend, terwijl een minderheid bekend was met de termen 'guerrilla', 'schoonvegen' en 'tjingtjangen'. Bovendien was de groep

mannen met een Indië-ervaring in Nederland een minderheid; voor iedere militair die in Indië was ingezet, bleven drie leeftijdsgenoten thuis. Dat waren de broers, vrienden, bazen, burens, docenten, klanten, schoonvaders en medestudenten bij wie men geen aansluiting vond. Frappant en begrijpelijk was daarom het sterke begrip tussen Indië-veteranen en Indische repatrianten, Nederlandse burgers die vanaf 1946, en na de soevereiniteitsoverdracht in 1949 in grotere stromen, naar Nederland waren vertrokken.

De re-integratie van Indië-veteranen was dus een stuk moeizamer dan die van militairen en verzetsstrijders die zich tussen 1940 en 1945 hadden ingezet voor de zogenaamde 'Good War'. Die voorbeeldoorlog, waarbij 'goed' en 'kwaad' vanaf de eerste dag helder gedefinieerd leken, zou het voornaamste referentiekader vormen voor naoorlogs Nederland. Herdenkingen, monumenten, literatuur en historische cultuur werden gevoerd door de mythe van het onschuldige land dat onder de voet gelopen was, maar zich dapper had geweerd. De rol van collaborateur met de Duitse bezetter, ijverig leverancier van logistieke steun voor de deportatie van Joodse medeburgers en onderdrukker van vrijheidszin in de kolonie, bleef tot midden jaren tachtig van de twintigste eeuw onderbelicht.

Het taboe op de schaduwzijden van het oorlogsverleden had ook tot gevolg dat die Indië-veteranen die hulp nodig hadden in de kou bleven staan. Ook bij uitkeringsinstanties en geestelijke gezondheidszorg was het venster op slachtofferschap de Tweede Wereldoorlog. De Indië-veteranen moesten daar met hun verloren oorlog tegenaan boksen.

Diversiteit aan ervaringen

Maar het verlies van deze oorlog is niet de enige verklaring voor de geringe belangstelling die er lange tijd was voor dit onderwerp. Er speelt ook mee dat er geen consistent en uniform verhaal beschikbaar is, omdat verhalen van Indië-veteranen elkaar ogenschijnlijk tegenspreken. Dat heeft een aantal oorzaken.

Allereerst verschilden de belangen van deelnemers

Oud-KNIL-militairen tijdens de jaarlijkse Veteranendag in Den Haag, 2011, foto Herman Keppy

aan Nederlandse kant. De oorlogsvrijwilligers en dienstplichtigen van de Koninklijke Landmacht brachten in hun ogen orde en vrede naar een samenleving die na de Japanse nederlaag door bendes zou worden gegijzeld. Voor militairen van het koloniale Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger stond echter hun toekomst op het spel. Een Nederlandse nederlaag betekende voor hen het einde van hun geprivilegieerde bestaan en een grote kans op repercussies en marginalisering in een nieuw Indonesië.

Ook de percepties over hoe intensief extreem geweld werd toegepast verschillen sterk. Dat hangt allereerst samen met de aard van guerrillaoorlogvoering. Ervaringen konden zeer uiteenlopend zijn, afhankelijk van waar en wanneer men ergens gelegerd was. Korte, hevige gevechten met een ongrijpbare vijand werden afgewisseld met lange periodes van rust en patrouille lopen, af en toe verstoord door boobytraps en aanslagen. Hoe minder Nederlandse manschappen er beschikbaar waren om een gebied te controleren, hoe intensiever deze aanvallen konden zijn. Dat betekent dat in die perioden en gebieden waarin Nederland de militaire overmacht had, de troepen zich probleemloos konden wijden aan datgene wat zij als hun opdracht zagen: het brengen van orde en vrede. Toen echter het Nederlandse leger door de twee Politieonele Acties formeel een steeds groter gebied in handen kreeg zonder een navenante verhoging van het aantal troepen, keerden de kansen en ontstond – bewust en onbewust en in toenemende mate – een situatie van terreur en contraterreur.

Wie betrokken is geweest bij martelingen, executies en represailles en heeft gezien hoe Nederlandse artillerie burgers heeft gedood, geeft die oorlog een totaal andere betekenis dan de soldaat van de eenheid die de lokale markt weer op gang heeft gebracht door de gehele hoofdweg een tijd lang intensief te bewaken. Voor hem zijn de uitnodigingen voor dorpsfeesten een bewijs van de steun van het gewone volk voor de voormalige kolonisator.

Daar komt nog bij dat Nederlandse militairen ook getuige waren van de terreur die de Indonesische tegenstander uitoefende tegen de eigen bevolking, om juist te voorkomen dat men steun van de Nederlanders accepteerde. Indonesiërs die het doelwit waren van deze terreur vertrouwden vaak op Nederlandse bescherming. Sommige indringende herinneringen hebben betrekking op het tekortschieten van deze bescherming, wat tot gevolg had dat een bevriend kamponghoofd op een afschuwelijke manier werd gedood om een voorbeeld te stellen.

Een ander, meer prozaïsch punt dat verklaart waarom ondanks de systematische inzet van extreem geweld in specifieke gebieden en periodes, zoveel Indië-veteranen hun tijd in Indië schetsen als de 'mooiste in hun leven', hangt simpelweg samen met de oververtegenwoordiging van logistiek en diensten in een militaire organisatie. Doorgaans is 70 procent bezig met administratie, vervoer, techniek en verzorging voor de 25 procent die daadwerkelijk gewapend de strijd aangaat. De meeste militairen waren daarom in een stedelijke

(Bovenste foto) Benjamin Asscher op 18 juni 1950, gefotografeerd in Scheveningen, toen hij net terug was uit Indië waar hij van 1948 tot 1950 als dienstplichtig soldaat had gediend. Daarvoor had hij er al twee jaar dienstplicht in Nederland op zitten. En dat na vijf oorlogsjaren, inclusief drie maanden Westerbork en daarna onderduik.

(Onderste foto) Benjamin Asscher, achterste rij, vijfde van links, met rode stropdas, op 20 augustus 1998, voor het vaste Indonesische restaurant waar de Leidse Oud-Indië Veteranenclub 'De Hap van Jan' aanvankelijk vijfjaarlijks, later jaarlijks bijeenkwam om te rijstafelen. Ze borrelden altijd op Sociëteit Minerva. Hun reünieavonden werden aangekleed met camouflagenetten, plopperpetjes en de onderscheiding die alle heren droegen: de Orde van de Roodkoperen Rotmoer. Op de foto is die bij sommigen te zien.

De re-integratie van Indië-veteranen was een stuk moeizamer dan die van militairen en verzetsstrijders die zich tussen 1940 en 1945 hadden ingezet voor de zogenaamde ‘Good War’.

Oud-KNIL-militairen tijdens de jaarlijkse Veteranendag in Den Haag, 2011, foto's Herman Keppy
Indie-veteranen bij herdenking in Roermond, 2012, foto Herman Keppy

omgeving gelegerd en hebben nooit aan een gevecht hoeven deelnemen.

Al deze verschillende perspectieven, in combinatie met het proces van democratisering van de geschiedschrijving dat de laatste decennia is ingetreden, hebben van de strijd in Indië een mozaïekvertelling gemaakt die zich moeilijk laat vertalen in een alles overkoepelende, eenduidige en voor alle betrokkenen herkenbare geschiedenis.

Re-integratie en aandacht in gezin en maatschappij

Anders dan de beeldvorming in de pers in de jaren tachtig van de twintigste eeuw doet geloven, kan de re-integratie van de Indië-veteraan in de Nederlandse maatschappij materieel gezien als geslaagd worden beschouwd. Er werd voor werk en opleidingen gezorgd, er werd moeite gedaan om woningen te regelen, al kreeg niet iedereen wat in zijn ogen in verhouding stond met de inspanning die was verricht. In immaterieel opzicht was er echter sprake van het totaal doodzwijgen van de gevolgen van de strijd. Dat ging zo ver dat er zelfs lange tijd geen apart monument was voor de gesneuvelden in Indië, totdat dit door particulier initiatief in Roermond in 1988 werd gerealiseerd. In zekere zin werd dit vergemakkelijkt doordat de graven van de 2500 gesneuvelden zich niet in Nederland bevonden; de autoriteiten hoefden zich daar niet toe te verhouden.

De emancipatie van de Indië-veteraan, die midden jaren tachtig van de vorige eeuw op gang komt, mede onder invloed van de discussies over begane oorlogsmisdaden en de aandacht voor de posttraumatische stressstoornis, wekt de indruk van een breed gedragen gevoel van miskenning en teleurstelling. Dit moet echter genuanceerd worden en behoeft een interpretatie van het integratieproces die ook oog heeft voor sociologische verschillen.

Het was voor hoger opgeleiden en officieren die thuis konden terugvallen op het sociale netwerk van hun vader, veel makkelijker om op de gewenste plek terecht te komen dan voor de boerenzoon uit de familie van acht kinderen, van wie de plek was ingenomen door

een andere broer. Hetzelfde gold voor allerlei vooroordelen die de ronde deden over ruw en onaangepast gedrag. De gewone jongen zal meer last hebben gehad van ouders die huiverig waren voor een aanstaande schoonzoon die in Indië ‘achter de vrouwen’ aan was geweest dan de student of onderwijzer.

Het is dan ook kenmerkend dat de protesten in de jaren tachtig niet voortkomen uit de gelederen van gevestigde veteranenorganisaties waarin oorlogsvrijwilligers en beroepsmilitairen dominant waren, maar uit nieuwe organisaties waarin de gewone dienstplichtige zijn stem laat horen. De pijn van gebrek aan erkenning en steun heeft dus ook duidelijk een sociologische component.

Historische taboes

Het lijkt alsof met de wisseling van de generaties de durf en belangstelling om historische taboes te doorbreken toeneemt. Zowel hier als in Indonesië. Voor betrokken veteranen en autoriteiten staan reputaties en posities niet meer op het spel. Het referentiekader waarin de ervaringen van Indië-veteranen geplaatst kunnen worden, verandert daarom snel.

De weduwen van de Nederlandse massa-executies in Rawagedeh en Zuid-Celebes hebben door de historisering en internationalisering van humanitair recht genoegdoening gekregen van de Nederlandse regering. Andere gevallen zijn in onderhandeling. Musea en onderzoeksinstituten nemen het initiatief voor tentoonstellingen en onderzoeken. Indonesische journalisten en ngo's gaan op zoek naar verhalen over Nederlands geweld. In Nederland duiken kinderen en kleinkinderen van overleden Indië-veteranen in hun dagboeken en brieven. Inmiddels is ook het taboe geslecht over de vele kinderen die daar zijn verwerkt, met behulp van de website www.oorlogsliefdekind.nl. Wat nog niet aan de orde is geweest, is het probleem van de geslachtziekten die daar waren opgelopen, van de suicides tijdens en na de strijd, en van het huiselijke geweld en de alcoholverslaving in gezinnen van getraumatiseerde Indië-veteranen. Ook al zijn de effecten onvergelykbaar met de langetermijnschade van de Vietnam-oorlog in de

Verenigde Staten, ze zijn het gevolg van een besluit van de Nederlandse regering om een oorlog aan te gaan, en verdienen een plek in onze geschiedenis.

De ontwikkelingen in Indonesië laten, buiten het circuit van formele autoriteiten, ook een voorzichtige heroverweging zien van een patriottische naar een meer pluriforme representatie van de onafhankelijkheidsoorlog, waarin plaats is voor de onderlinge strijd die ook veel slachtoffers maakte.

Stef Scagiola is als historica werkzaam aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. In 2002 verscheen van haar hand *Last van de oorlog. De Nederlandse oorlogsmisdaden en hun verwerking*. Tussen 2006 en 2011 coördineerde zij een grootscheeps interviewproject bij het Veteraneninstituut en in 2013 publiceerde zij met Annegriet Wietsma *Liefde in oorlogstijd. Onze jongens en hun verzwezen kinderen in de Oost*. Zie ook www.oorlogsliefdekind.nl.

Vredesmissie of vechtmissie II

Het Nederlandse militaire optreden in Indonesië: overeenkomsten met huidige acties

Otto van Wiggen

Het is alweer meer dan 65 jaar geleden dat de militaire operaties in het voormalig Nederlands-Indië werden beëindigd. Van 1947 tot het begin van 1949 bedroeg de operationele sterkte van de Nederlandse landstrijdkrachten (KL, KNIL en Mariniers) ruim 130.000 man. De landstrijdkrachten beschikten over 42 infanteriebataljons en 7 territoriale bataljons, ondergebracht in 10 brigades en georganiseerd in 3 divisies. In 1947 en aan het eind van 1948 voerden Nederlandse landstrijdkrachten twee grote operaties uit, gericht op het breken van het verzet van de regering van Soekarno in Djokjakarta. Een deel van de Republikeinse leiders verzette zich tegen de vorming van de Verenigde Staten van Indonesië onder het behoud van een blijvende band met Nederland, zoals vastgelegd in het akkoord van Linggadjati.

Militaire strategie en gevechtsoperaties

Op 21 juli 1947 start Operatie Product. Vanuit de bruggenhoofden in West-, Midden- en Oost-Java breken gemotoriseerde eenheden uit. Grote delen van Java worden in korte tijd bezet en aan de strijders van de Tentara Nasional Indonesia (het Indonesische Nationale Leger) worden aanzienlijke verliezen toegebracht. Legercommandant luitenant-generaal S.H. Spoor krijgt geen toestemming om vroegtijdig de Republikeinse regering en legertop uit te schakelen door een snelle bezetting van Djokja. Den Haag wilde de Republiek intact laten en door het vertoon van militaire macht tot bezinning brengen. Op die manier zouden de gematigden de kansen krijgen alsnog in te stemmen met het Linggadjati-akkoord.

Van het verwachte schokeffect komt echter weinig terecht. Het tegendeel vindt plaats: de Republikeinse regering verhardt in haar standpunt en roept op tot een algehele verdediging tegen het Nederlandse leger met alle middelen. Er ontstaat verdeeldheid in het Nederlandse kabinet over de te volgen koers nu blijkt dat de doelstelling niet wordt gehaald. De oppositie dringt aan op het voortzetten van de actie en het bezetten van Djokja. Zover komt het echter niet. Onder druk van de Veiligheidsraad, die oproept tot een staakt-het-vuren, besluit de Nederlandse regering op 4 augustus tot een wapenstilstand.

In de periode daarna treedt er geen verbetering op in de situatie. Eind 1948 wordt besloten tot een tweede operatie. In tegenstelling tot bij Operatie Product is de guerrilla door de Republikeinse strijdkrachten nu wel goed voorbereid. Als gevolg daarvan is de steun van de bevolking nu niet meer gegarandeerd; die heeft steeds minder vertrouwen in de Nederlandse troepen en raakt meer op de hand van de Republiek. Op 19 december 1948 start Operatie Kraai met een verrassende luchtlanding waarmee de Republikeinse rege-ring van Soekarno en zijn ministers gevangengenomen wordt. De militaire leiders kunnen echter ontsnappen. Zij

slagen erin om vanuit hun guerrillahoofdkwartieren in de bergen rond Djokja het optreden van de TNI te coördineren. Grote delen van Java worden bezet en de TNI zware verliezen toegebracht. Toch kunnen de Republikeinse troepen niet worden ingesloten en vernietigd. Onder leiding van de Amerikanen wordt het Nederlandse optreden veroordeeld door de Veiligheidsraad, die grote druk op Nederland legt. Op 3 januari 1949 wordt Operatie Kraai afgebroken.

Counterinsurgency

De Nederlandse eenheden in Afghanistan hebben tijdens de ISAF-operatie hun counterinsurgency gebaseerd op de inktvlekstrategie. Als wij het Nederlandse optreden in Indonesië met de ISAF-operatie vergelijken, dan zien we dat Spoor zich meer dan 65 jaar geleden al van deze strategie bediende. Eerst werden de belangrijkste (bestuurs)centra veroverd. Van daaruit zouden de omliggende gebieden worden gezuiverd van resterende vijandelijke weerstand. Daarbij op de voet gevolgd door politie en een binnenlands bestuursapparaat voor herstel van orde en welvaart. Naast het pacificeren van het veroverde gebied wilde Spoor vroegtijdig belangrijke gebieden veroveren. Zo plande hij al in een vroeg stadium als onderdeel van Operatie Product een gedurfde luchtlandingsoperatie om de regering in Djokja gevangen te nemen. Daarnaast was het hem duidelijk dat er geen aanvoer voor de guerrilla meer mogelijk zou zijn als de Nederlandse troepen alle vliegvelden en zeehavens in handen zouden hebben.

Dat succes tegen een guerrilla alleen mogelijk is als de steun van de bevolking verzekerd is, was ook 65 jaar geleden al bekend. Spoor wist als geen ander dat een guerrilla volstrekt afhankelijk is van de steun van de bevolking. Als zij die niet goedschiks krijgt, dan maar kwaadschiks door het afdwingen met terreur. Als de bevolking daar niet tegen wordt beschermd, steunt zij

de guerrilla alleen al uit lijfsbehoud. Goedbedoelde pogingen om de steun van de bevolking te winnen door het geven van materiële hulp hebben enkel resultaat als de bevolking de wraak van terroristen niet hoeft te vrezen. Spoor oproep in zijn Dagorder van 19 december 1948, aan de vooravond van Operatie Kraai, gericht aan alle Nederlandse soldaten, geeft aan hoezeer hij hiervan doordrongen was: 'Beseft, dat Gij geen krijgsvolk zijt, doch bringers van recht en veiligheid aan een bevolking die reeds te lang zuchtte onder terreur en onderdrukking. Verlicht haar noden, vermeerderd deze niet. Onthoudt U van elke daad, die niet de toets van de sterke kritiek zou kunnen doorstaan. Zijt beslist doch tevens menslievend en ontziet andermans eigendom.'

Militaire en politieke doelstellingen

Het Nederlandse militaire optreden in Indonesië toont aan hoe belangrijk het is dat er eenheid van opvatting bestaat over militaire en politieke doelstellingen. De aarzeling van de Nederlandse regering om een duidelijk standpunt in te nemen jegens het radicale bewind in Djokja heeft de guerrilla onbedoeld aangemoedigd. Daarnaast heeft het de bevolking afschrikt om de Nederlandse troepen de gevraagde steun te geven. Ook het onderhandelen met de gevangenzittende Republikeinse regering is voor de guerrilla's een stimulans geweest om hun strijd voort te zetten. De politieke inmenging in de operatieplannen van Spoor, namelijk het geen toestemming geven voor een vroegtijdige overmeestering van Djokja, heeft een snelle uitschakeling van de Republikeinse regering onmogelijk gemaakt.

Decennia later hebben wij tijdens de operaties in Afghanistan kunnen zien wat de negatieve gevolgen zijn als er geen overeenstemming bestaat tussen de politieke en de militaire werkelijkheid. Zo bleven Nederlandse politici volharden in het aanduiden van de operaties in Afghanistan als wederopbouwacties. Lange tijd werden de termen 'vechten' en 'gevechtsoperaties' kunstmatig vermeden. Politieke overwegingen en richtlijnen vanuit Den Haag, maar ook micromanagement vanuit de Defensiestaf hebben de effectiviteit van het militaire optreden negatief beïnvloed en de vrijheid van handelen van commandanten nodeloos beperkt.

Otto van Wiggen
Rang: Brigadegeneraal
Functie: chef staf 1 German/ Netherlands Corps (1 GNC)

Verder lezen en kijken

Onderzoek naar de familiegeschiedenis

Veel nazaten van veteranen willen graag meer weten over de ervaringen van hun vader of grootvader. Er zijn verschillende instellingen en archieven waar informatie kan worden verkregen.

In het **Nationaal Archief**, Prins Willem-Alexanderhof 20 in Den Haag, zijn de stamboeken van het KNIL te raadplegen. In samenwerking met Museum Bronbeek worden er workshops genealogie georganiseerd.

In het **Nederlands Instituut voor Militaire Historie** of NIMH, gevestigd in de Frederikkazerne, Van Alkemadeaan 786 in Den Haag, is in de archieven veel informatie te vinden. NB De bezoeker dient zich wel te legitimeren.

De catalogus van de **defensiebibliotheken** is online te raadplegen via www.defensie.nl. In de bibliotheek van Museum Bronbeek kunnen op afspraak bijvoorbeeld de gedenkboeken en de krantjes van de diverse bataljons worden bekeken.

Bij de **Stichting Administratie Indonesische Pensioenen** of SAIP zijn militaire gegevens na te vragen via een contactformulier op de website www.saip.nl of telefonisch: 045 579 30 58

Activiteitenprogramma

Omtrent het thema van de tentoonstelling Oorlog!, de gewelddadige dekolonisatie van Indonesië, organiseert Museum Bronbeek het hele jaar door evenementen. Behalve de fototentoonstelling die elders op deze pagina wordt aangekondigd, zijn er lezingen en een theaterprogramma. Zo wordt de week van de koloniale geschiedenis in oktober 2015 geheel gewijd aan de oorlog van 1945 tot 1950 en wordt in de zomer de openluchtvoorstelling *Lieve Gerda* verwacht, gebaseerd op de briefwisseling tussen de uitgezonden dienstplichtig militair Flip Peeters en zijn verloofde Gerda. Nog een greep uit het programma:

22 maart 2015
De dekolonisatieperiode: themazondag met lezingen, i.s.m. de Stichting Indisch Erfgoed

19 april 2015
Oorlogsplekken in Nederlands-Indië/Indonesië 1942-1949: lezing door Hans van den Akker, conservator van Museum Bronbeek

22 april 2015
Genealogisch onderzoek naar KNIL-militairen: workshop voor beginnende archiefonderzoekers door Ingrid Koolhoven, oud-medewerker van het Nationaal Archief

Het meest recente overzicht is te vinden op www.defensie.nl/onderwerpen/bronbeek/activiteiten

Verwacht in november 2015 Tentoonstelling Koloniale oorlog in het Verzetsmuseum Amsterdam

Terwijl het moederland nog in puin lag, werden in de jaren 1945-1949 meer dan 120.000 militairen verscheept naar Nederlands-Indië voor het herstel van de binnenlandse orde. Het Nederlandse gezag zou de Indonesische bevolking bevrijden van de terreur van een kleine groep opstandelingen. Foto's in kranten en geïllustreerde weekbladen en journaalfilms bevestigden dit verhaal en stelden het Nederlandse thuisfront gerust. Maar de gepubliceerde foto's en journaalfilms vertekenden de werkelijkheid. Het streven naar onafhankelijkheid werd door de Indonesische bevolking breed gedragen en er werd een bloedige koloniale oorlog uitgevochten.

Vanaf november 2015 zal een tentoonstelling in het Verzetsmuseum Amsterdam tonen welke beelden de Nederlandse bevolking destijds wél en niet te zien kreeg. Die beelden worden treffend tegenover elkaar geplaatst. De tentoonstelling corrigeert het bestaande beeld van de koloniale oorlog, die veel gewelddadiger was dan

algemeen bekend. Hij geeft inzicht in de methodes van manipulatie en beïnvloeding door gebruik van beeld, en in de rol en invloed van legervoorlichters en media. Het Verzetsmuseum Amsterdam maakt de tentoonstelling in samenwerking met het NIOD en Louis Zweers die in november 2013 promoveerde op het onderzoek *De gecensureerde oorlog. Militairen versus media in Nederlands-Indië 1945-1949*.

Vanaf medio november 2015. Zie www.verzetsmuseum.org

Tangerang, West-Java, 1947.
Nederlandse soldaten delen snoep uit aan Indonesische kinderen

Verwacht in augustus 2015 Tentoonstelling Oorlog in beeld in Museum Bronbeek

De expositie *'Oorlog in beeld'* presenteert foto's uit oorlogen in heden en verleden. Zij tonen gewapende strijd, sociale desintegratie, voedselschaarste, verlies en vluchtelingen, maar ook vreugde en hoop. U ziet foto's van het IPPHOS (Indonesian Press Photo Service), Charles Ernest van der Heijden (oorlogscorrespondent in Nederlands-Indië 1946-1948) en Marielle van Uiter (oorlogsfotograaf

in o.a. Afghanistan, Irak, Syrië en Gaza). Te zien van medio augustus t/m december 2015. In september wordt ook een symposium over het onderwerp oorlogsfotografie georganiseerd.

